

Ярослав Сирник

Вроцлав

Наша школа

50 років лігницького ліцею

Вступ

Літопис Лігницького ліцею можна писати на різні способи. Це міг би бути сухий фактографічний перелік подій, або навіть роман, якого с'южет побудований на частинно правдивих, частинно міфічних картинах. А що с'южетів до такого роману в історії школи не бракувало, знають хіба всі, яким дано було з нею зіткнутися.

Історію ліцею можна також передати на різних мовах, що їх вивчали випускники школи: у ній же самій і пізніше, шукаючи, нерідко навіть за «великою водою», свого «місця на землі». Але... чи годиться описувати «славне півстоліття» нашої «*alma mater*» іншою, як рідна? Чи саме не для цього, в уяві і прагненнях українців, яких в ході акції «Вісла» розкинено у 1947 році по всій Польщі, школу оцю створено: щоб навчила рідного!?

Життя Лігницького ліцею нерозривно пов'язане з долею українського населення у Польщі після Другої світової війни. Протягом п'ятидесяти років його існування, випускниками школи стало понад тисяча сто осіб, спосеред майже півтори тисяча, які прийшли сюди, часто з найвіддаленіших куточків Польщі, а в останній час також і України.

Довгі роки в українській громаді побутував міф «нашої школи», «українського ліцею» чи просто «четвертого ліцею». Той міф не був безпідставним, не був також лише проявом ностальгії її випускників за «молодими літами». Українці вельми вдячні лігницькій школі, оскільки своїм учням вона давала набагато більше, ніж тільки освіту. Вона виховувала молодь в українській традиції і культурі.

Виховний процес, не зважаючи на всякі формальні і неформальні перешкоди, ішов в напрямку заціплення молодому поколінню українців у Польщі любові до рідної землі, культури. Мав побороти у них почуття меншеартості, заляканості, яких доволі часто досвідчували у місцях проживання. Утвердити гордість з приводу приналежності до українського народу. Навчити бути собою.

Зовсім не такою була уява про роль школи для українців з боку державних чинників комуністичної Польщі. Згода на її встановлення була для тодішнього тоталітарного режиму швидше всього такою собі «тактичною поступкою». Не слід

вважати по іншому, оскільки справжню мету акції «Вісла», тобто асиміляцію українського населення у Польщі, у «народній» державі ніколи не скасовано. Про фактичні наміри властей засвідчують неодноразові спроби ліквідувати ліцей, у якому згодом комуністи з переляком достерегли носія «українського буржуазного націоналізму».

IV Загальноосвітній ліцей у Лігниці був в роках тоталітарної комуністичної системи нетиповою школою. Належав бо до грона освітніх установ «під спеціальним наглядом» комуністичного апарату безпеки. Зважаючи на існування у Лігниці гарнізону радянських військ, можна поставити притання, чи, крім III і IV відділів місцевої Служби безпеки, нагляду адміністративних структур, в тому числі освітніх і віроісповідних, ліцеєм не цікавилися й спец-служби «старшого брата». Проте, в цій останній справі залишається на сьогоднішній день лише підозра, бо ж достовірна інформація з'явилася б у нас щойно тоді, коли б вдалося віднайти відповідні документальні матеріали.

Заголовок праці зачерпнутий з неофіційного «гімну» IV Ліцею, дописаного невідомим автором (чи швидше авторами) до лемківської народної пісні “Тиха вода”. До речі, саме лемківські пісні, яких співалося в школі чи не найбільше, всупереч усяким спробам роз’єднувати український народ, саме вони вчили учнів бути українцями, українськими патріотами. Стрічка пісні «Тиха вода», яка починалася саме від слів «Наша школа...», у половині 80. років співалася так:

*“Наша школа, наша школа
Міститься в Лігниці
В нашій школі, в нашій школі
Дівки парадниці
Рада би я, рада би я
Хлопця покохати
Рада би я, рада би я
Ще й матуру здати”.*

Аж ніяк забути тут і не додати, що верс *Дівки парадниці*, бурсаки* часто замінювали в часі співання на «*дівки чарівниці*»... Не один раз ця пісня розпочинала справжні «сходові концерти», тобто інколи довгогодинні марафони «співання» ліцеїстів на сходах гуртожитка при Хойновській 98. Або ж таксамо невгасаючі «речіталі» в автокарах, які везли членів шкільних ансамблів на чергові турне, або хочби і у менш комфортабельних «міських», якими учні їздили до держгоспу Осек, щоб збирати тут картоплю. Або у поїзних купе, коли молодь з Лігниці поверталася додому

на канікули, або врешті ... в часі спільних душів, чи будь де-інде, де зібралось хочби двоє учнів...

Історія школи почалася у 1957 році. У 2007 році їй виповнюється ювілей 50-ліття. Ці дати визначають хронологічні рамки опрацювання. Воно побудоване у предметово-хронологічному порядку.

Прологом є картина, у якій зображено виникнення школи на фоні ситуації української людності у повоєнній Польщі. Відтак представлено головні моменти у розвитку школи, протягом неначе двох епох, у яких прийшлося їй існувати: в часі комунізму, та після його падіння. Менші відтинки життя ліцею визначувалися факторами притаманними і іншим освітнім одиницям: зміною дирекції школи, або зміною місця-садиби ліцею. Тут зовсім чіткі періоди: 1957–1960, 1960–1962, 1962–1967, 1967–1977, 1977–1991, та період сучасний після 1991 р. У розділі зображене також щоденне функціонування школи з «бурсацької», а при цьому і більш особистої перспективи. Важливим елементом функціонування школи у комуністичному періоді були заходи властей в напрямку припинення існування закладу. Третій розділ – це штрих про школу в нових суспільно-політичних обставинах. Окреме місце присвячене постаттям директорів, та де-яких учителів ліцею. Врешті, як завершення, чи післяслово до книги долучено нарис Марка Сирника, в якому Читач знайде аналіз значення ІV Загальноосвітнього ліцею для українців у Польщі і не лише у Польщі.

Джерельна база для написання монографії школи доволі солідна та різноманітна. Особливу увагу викликають архівні матеріали, що зберігаються у Державному архіві у Вроцлаві та його відділенні у Лігниці. Матеріали про ліцей знайдемо зокрема у фондах: Вроцлавської президії воєводської національної ради (ПВНР), Лігницької президії повітової національної ради (ППНР), Воєвідського комітету Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП). Велике число документів зберігається у архіві Інституту національної пам'яті у Вроцлаві (ІНП). Це документи бувшої комуністичної таємної поліції – Служби безпеки (СБ). Окрім згаданих, матеріали про лігницьку школу знаходяться в архівних засобах – правда неупорядкованих – Об'єднання українців у Польщі.

На нинішній день, стан досліджень про історію лігницького ліцею слідуєчий. Існує одне опрацювання, яке з чистою совістю можна назвати монографією школи (за її перше тридцятиліття), автором якої є Марія Туцька¹. Авторка, випускник школи, а згодом теж і вихователь у гуртожитку, виконала дуже корисну і копітку роботу зціляючи в одне статистичні дані про функціонування школи, в тому числі перелік вчителів та географічне походження учнів. Недоліком, не так праці, як видавничої

¹ M. Tucka, *Dzieje IV Liceum Ogólnokształcącego w Legnicy w latach 1957–1987*, мпис., Wrocław 1989.

одиниці є її практична недоступність пересічному читачеві. Праця Марії Туцької ніколи не видалася друком, вона у машинописі, якої один з двох, чи трьох примірників зберігається у шкільній бібліотеці ліцею.

Монографією, хоч більше з назви, є публікація видана з приводу 45-ліття школи у 2002 р.² Гідним зауваження є факт, що поява згаданої позиції відбулася заходами учителів, батьківського комітету та самих учнів школи. Вартісним елементом брошури є перелік усіх випускників школи, поданий річниками за ключем дати складеного екзамену на атестат зрілості, в якому однак з'явилися дрібні помилки. Подібного характеру, хоч набагато менш старанно виданою, є брошура з 1997 р. Варто підкреслити, що «шкільні» монографії ліцею, хоч дещо разять безкритичним підходом до її минулого, сталися водночас самі у собі цікавим джерелом до її історії.

Крім окремих публікацій, появилось досі де-кілька статей про IV Загальноосвітний ліцей. Серед них знаходимо публікацію Яна Дудека про шкільництво для національних меншин у Долішній Сілезії, яку надруковано у науковому часописі «Собутка» ще у 1971 році.³ Значні фрагменти праці відносяться саме до українського ліцею. Познакомитися з нею цікаво і тому, що її автором була людина безпосередньо заангажована (з боку вроцлавської освітньої кураторії) у нагляд над шкільництвом для національних меншин. На основі змісту цієї статті здобуваємо додаткову можливість інтерпретувати політику комуністичних властей по відношенні до українського, чи загально – нацменшинного шкільництва.

Матеріали про ліцей циклічно друкувалися в українських виданнях у Польщі: «Нашому слові», «Українському календарі», «Українському альманахові» та інших⁴. Здебільшого набували вони мемуарного характеру. Від половини 90. років українське питання на Долішній Сілезії досліджує і автор цих рядків. Тематику, яка нас тут цікавить заторкають м.ін. статті *Szkolnictwo w języku ukraińskim na Dolnym Śląsku w*

² IV Загальноосвітний ліцей у Лігници. *Монографія школи 1957–2002* [А.Демун-Павліщи – ред.], Лігница 2003.

³ J. Dudek, *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące dla mniejszości narodowych na Dolnym Śląsku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 1971, № 1.

⁴ М. Сивіцький, *Розвиток шкільництва – центральна проблема Легниччини*, „Наше слово”, 1959, № 7; В.П., *Михайло Дуда*, “Український календар”, 1971, с. 103–104; І. Щуцька, *У полоні танцю*, “Український календар”, 1985, с. 62–64; І. Співак, *Загальноосвітньому ліцеєві в Лігници 30 років*, “Український календар”, 1987; *Лігницький ліцей*, “Український альманах”, 1997, с. 284–289; М. Бздель, *На посаді вихователя в Лігницькому ліцеї*, [у:] *На землі чужосторонській* (ред. – С. Заброварний), Варшава 2001; J. Moroch, *35-lecie IV LO w Legnicy*, „Nasz Dialog. Czasopismo Studenckiego Koła Ukrainoznawczego Uniwersytetu Wrocławskiego”, 1993, № 7; І. Співак, *XXXV-річчя IV Загальноосвітнього ліцею в Лігници*, мпис. (доступна у шкільній бібліотеці), Legnica 1993.

*latach 1952–1989*⁵, та *Школа під спеціальним наглядом* та докторська дисертація *Ludność ukraińska na Dolnym Śląsku (1945–1989)*⁶, якої промотором був, до речі, інший випускник ліцею – проф. Роман Дрозд.

Доцільним є в'яснити де-які терміни вживані у праці. Наприклад, автор старався не користуватися окресленням «українська школа» загально по відношенні до шкіл з українською мовою навчання, оскільки були вони насправді польськими, державними закладами. Там, де термін цей все ж таки з'являється (наприклад у цитатах), треба його розуміти у значенні «школа, у якій навчалися українці». Звичайно, IV Загальноосвітній ліцей був і є «українською» школою «по духу», але це дві зовсім різні справи. Їхнє переплутування, в крайньому випадку допустиме у розмовному порядку, проте і тут часто доводить до дедалі зовсім зайвих і неправдивих висновків. Це стосується м.ін. применшування значення таких закладів, як саме Лігницький ліцей, оскільки показується їх на фоні «українського шкільництва», яке *sensu stricte* не існувало у післявоєнній Польщі. Інакше кажучи: значення IV Загальноосвітнього ліцею, а також кожної з існуючих у минулому, чи тепер шкіл з українською мовою навчання, значно більше для екзистенції української громади у Польщі, якби про це засвідчували часто сухі статистичні зведення, або безкритична, та й ще і пафосна «звітовщина».

Терміни запозичені з учнівської (і вчительської) говірки («бурсак», «високі хлописька» і т.д.) пояснюються у міні-словнику на кінці книжки. Працю ілюструють знімки з різних періодів існування школи. На жаль дуже рідко вдавалося нам встановити конкретного їх автора. Загальний список тих, про яких все таки нам відомо подається під редакційною стопкою.

Нинішня публікація не закриває потреби створення інших видань про Лігницький ліцей. В першу чергу потрібно видати альбом, а можливо навіть мультимедіальну презентацію, у якій найбільш промовистими стали би обличчя людей, які творили і творять історію школи.

Автор складає подяку усім, які допомогли у написанні та виданні цієї публікації.

⁵ J. Szyryk, *Szkołnictwo w języku ukraińskim na Dolnym Śląsku w latach 1952–1989*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 1995, № 1–2; Я. Сирник, “Школа під спеціальним наглядом” – стеження комуністичної Служби безпеки за IV Загальноосвітнім ліцеєм в Лігниці, “Український альманах”, 2007, с. 156–163.

⁶ Є надія, що врешті книжка ця появиться друком цього року.

Розділ 1:

Виникнення Лігницького ліцею на фоні ситуації української людності в комуністичній Польщі

Рік 1945, у якому формально закінчилася II світова війна, не приніс миру для українських жителів, що залишилися в межах південно-східної Польщі. Ще з вересня 1944 р. маріонеткові уряди Польщі і УРСР підписали договір про «добровільний» обмін населенням, який фактично закінчився зовсім реальним обманом. Внаслідок договору, на кінець 1946 р. з території Народної Польщі відбуло приблизно 480–520 тис. українців.

У квітні 1947 р., в рамках акції «Вісла», залишки корінних жителів Лемківщини, Бойківщини, Надсяння, Холмщини було переселено на тзв. Відзискані землі, тобто у західні та північні воєводства нової Польщі. Згідно з інструкцією Міністерства відзисканих земель з листопада 1947 р., основною метою депортації українців, була їх повна асиміляція у новому довкіллі: «„[точка] 4. Zasadniczym celem przesiedlenia osadników „W” jest ich asymilacja w nowym środowisku polskim, dołożyć należy wszelkich wysiłków, aby cel ten był osiągnięty. Nie używać w stosunku do tych osadników określenia „Ukrainiec”. W wypadku przedostania się z osadnikami na Ziemię Odzyskane elementu inteligenckiego, należy taki bezwzględnie umieszczać osobno i z dala od gromad, gdzie zamieszkują osadnicy z akcji „W”. [точка] 5. Swoboda ruchu osadników z akcji „W” zasadniczo ma być ograniczona. W szczególności niedopuszczalne jest opuszczenie Ziemi Odzyskanych i powrót na dawne tereny»⁷.

Задля здійснення асиміляційних намірів щодо українців, їх було поселено здалека від воєводських центрів і кордонів держави. У одній місцевості число переселенців не мало перевищувати десяти відсотків загалу населення. Скасовано структури Греко-католицької церкви, заборонені були богослуження у цьому обряді, хоч формально Церкви, так як в СРСР, не ліквідовано. Великому тискові піддано і Православну церкву, яку пробувалося відсередини розбити сумнозвісним Управлінням безпеки (УБ). Польське правління видало також декрети про перебрання тзв. «по-українських» світських та церковних нерухомостей на рідних землях, з думкою

⁷ Державний архів у Вроцлаві (далі: APWr.), Urząd Wojewódzki Wrocławski, VI/743, к. 130, Instrukcja MZO w sprawie zasad osiedlania ludności ukraińskiej, 10 XI 1947. Документ публікується також у: R. Drozd, I. Hałagida, *Ukraińcy w Polsce 1944–1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materiały)*, Warszawa 1999, с. 53–55.

позбавити прийдешні покоління матеріальної бази для відбулової тут свого національного життя.

Сталінський період у сучасній історії Польщі тяжким знам'ям відтиснувся на цілому суспільстві країни. Також українці були піддані у роках 1947–1952 нечуваному теророві, передовсім з боку УБ. Ще в ході акції «Вісла» створено для підозрілих у підпільній діяльності концентраційний табір в місцевості Явожно, що на Верхньому Шлезьку. У ньому закрито майже чотири тисячі осіб, з яких 161 ув'язнених саме тут знайшло свою смерть. Впродовж наступного десятиліття сотні і сотні бувших воїнів УПА, членів ОУН, легіонерів СС «Галичина», діячів «Просвіти», священників обох східних віровизнань, а часто-густо звичайних, простих, безневинних людей, запроторювано у казамати.

Згідно з державними положеннями назву «українець» було заборонено. Нищівний удар пішов по шкільництву в українській мові. Хоч у 1944 р. на території Народної Польщі виникло 222 шкіл з українською мовою навчання, від наступного року, аж до початків 50. років навчання української мови не велося ніде. Щойно наприкінці 1951 р. комуністичний режим почав змінювати свою тактику по відношенні до української нацменшини. У квітні 1952 р. комуністична Польська об'єднана робітничка партія видала відповідну до цього питання постанову. Проявом нової політики було м.ін. створення мережі тзв. пунктів навчання української мови.

В половині 50-их років, пріоритетом в українському питанні, сталося для комуністичних бонзів затримання переселеного в акції «Вісла» народу там, де був він вивезений – на північно-західних окраїнах Польщі. У номенклатурі державних і партійних документів, звісній «новомові», писалося про це словом «стабілізація». Влада досконало розуміла, що затримання українців здалека від материка, можливе двома способами: посиленням терором, або «морковцею» – тактичними поступками у культурних, освітніх, економічних та врешті релігійних питаннях. «Лише» демонополізація політичного життя держави, зрештою для цілого суспільства країни, була абсолютно недопустима. Стабілізація мала бути отже шляхом для повної асиміляції українців.

Подальше полегшення становища українського населення наступило від половини 1955 р. Підбиваючи підсумки трирічного періоду від схвалення квітневої постанови Політб'юро ПОРП з 1952 р., саме у червні цього ж року, з Секретаріату комуністичної партії направлено було листа до низових структур, в якому з'ясовано зокрема, що рівень реалізації постанов з 1952 р. незадовільний.

Внаслідок цього, за ініціативою властей, але при великій активності молоді української інтелігенції, особливо студентів, у країні почали творитися перші

організаційні структури для українського населення – тзв. культ-освітні комісії. Вони функціонували в рамках окремих президій народних рад, цебто у територіяльних органах тодішньої виконавчої влади. Паралельно, велася підготовка для випуску першої після війни газети в українській мові, яка згодом прибрала назву «Наше слово».

У червні 1956 р. створено Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ), в рамках якого найвідданіші активісти пробували досягнути суто національні цілі. Після першого З'їзду УСКТ у червні 1956 р., розгорнулася неймовірно активна діяльність українців, яка перш за все пішла в напрямку створення можливостей для повернення на рідні землі. Другим напрямком стало створення ділової організаційної та освітньої мережі, а також легалізація Греко-католицької церкви. Паралельно почали розгортати свою діяльність чисельні художні самодіяльні колективи.

Становище української національної меншини у Польщі внаслідок зміни курсу держави а також загальної «відлиги» у країні стало від 1956 р. помітно кращим. Одне на що влада рішуче не хотіла погодитися – це було повернення українців до своєї малої батьківщини. З кінцем цього ж 1956 р. позитивно вирішено навіть справу відновлення греко-католицьких богослужінь, хоч у обмеженому числі місцевостей, та під формальною опікою Римокатолицького костела і в рамках латинських парафій.

Серед чи не найбільших позитивних перемін для українського населення після 1956 року, був також розвиток шкільної мережі – як пунктів навчання, так і шкіл з українською мовою навчання, або шкіл з українською мовою, як обов'язковим чи додатковим предметом. На практиці, школи (на рівні початковому, або середньому), навіть ті, яких називалося «школами з українською мовою навчання», були польськими державними закладами, де навчання в українській мові обмежувалося з часом лише до ведення предмету «українська мова», а всі інші предмети викладалися державною – польською мовою. З черги «пункти навчання», навіть у польських джерелах, часто називалися словом «комплети», яким, як відомо, в часі німецької окупації Польщі окреслювалося таємні, заборонені уроки. Організація пунктів навчання була безнадійна. В умовах розпорошення, при переважно негативному ставленні влад і доволі широких кругів суспільства, не лише рівень навчання але й само існування пункту у найбільшій мірі залежали від незламності та упертості вчителя та послідовності і свідомості батьків.

На Долішній Сілезії насамперед створилася початкова школа з українською мовою навчання у місцевості Ярошувка. З черги найбільш відповідною льокалізацією для створення середньої школи з українською мовою навчання здавалася бути, на думку уескатівських діячів, Лігниця. З доступних джерел виникає, що персонально,

справі створення ліцею у Лігниці найбільш прислужилися Ольга Васильків⁸ та Микола Сивицький⁹. Доречно буде у цьому місці пригадати також активістів з Долішньої Сілезії, особливо самої ж таки Лігниці, Волова і Вроцлава.

Лігниця – це був на той час оптимальний вибір: найбільше місто положене в центрі розпоршених в регіоні українців. Проте місцева адміністрація не спішилася виконати доручення центральних оргнанів. Це і був перший сигнал, що «український ліцей» буде в майбутності змушений безнастанно відстоювати своє право до існування.

Розділ 2:

В добі комунізму

Злоторийський період існування ліцею

Вперше про середню школу з українською мовою навчання стала мова на установчих зборах повітового відділення УСКТ у Лігниці уже 19 серпня 1956 року¹⁰. Це однак виявилось запізно для створення ліцею у шкільному році 1956/1957. Справою не дуже цікавилася освітна лігницька влада. Підтвердження такого ставлення можемо віднайти м.ін. у інформації партійної Комісії до справ нацменшостей, у якій писалося: „Dowodem braku zainteresowania przez Wydział Oświaty [Prezydium] WRN może być fakt: Ministerstwo Oświaty zleciło Wydziałowi Oświaty [Prezydium] WRN organizację szkoły średniej w Legnicy z ukraińskim językiem nauczania. Skutek był taki, że młodzież, która zgłaszała się do dyr. Liceum Ogólnokształcącego w Legnicy w celu zapisania się była odsyłana z powrotem, gdyż dyrektor nic nie wiedział o powstaniu tej szkoły (...)”¹¹.

⁸ **Васильків (Данилів) Ольга Зіновія** (1919–1978) – народилася 5 жовтня 1919 р. в Розвадові. Від 1956 р. була інструктором д/с шкільництва при ГП УСКТ, У роках 1956-1960 – генеральний секретар Товариства. Емігрувала до Великобританії. Тут вийшла заміж за Федора Даниліва. Померла 15 жовтня 1978 р. Див. також: Я Стех, *Пропам 'ятна книга українських діячів Перемищини*, Львів 2006, с. 57–58.

⁹ **Сивицький Микола** (1917–2004) – доктор гуманітарних наук. Уродженець села Заболоття на Волині. Воїн Народного польського війська (LWP). Один з головних українських діячів у Польщі останнього п'ятидесятиліття. Дослідник творчості Богдана Лепкого, автор нелічених публікацій, м.ін. «Парадокси доби», „Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich”. Редактор „Нашого слова”, „Православного календаря”. Помер 13 січня 2004 р. Похоронений у Варшаві. Див.: IPN BU MSW II 6885, к. 59; М. Сивицький, *Геноцид під цензурою*, «Український Альманах», 1996, с. 60–63; О. Дубенчук, *Сірий волиняк з-над Вісли*, «Український Альманах», 1998, с. 289-290; «Український Альманах», 2005, с. 380.

¹⁰ І. Співак, *Загальноосвітньому ліцеєві в Лігниці 30 років*, „Український календар”, 1987, с. 34.

¹¹ APWr., KW PZPR we Wrocławiu, 74/XIV/17, Informacja Komisji ds. Narodowościowych przy KW „O sytuacji wśród mniejszości narodowych”, с. 2.

Посилаючись на відсутність відповідної матеріальної бази у місті Лігниця, освітні власті вирішили тимчасово відкрити школу у Злоторії. Це рішення, щоправда уже в ході шкільного року 1957/1958, різько засудили українські діячі. Вони наголошували на цьому, що у Злоторії зовсім немає українців, а крім того, що тут особливо вороже настроєне суспільство, яке дошкулятиме учням¹². З черги, за думкою Я. Дудека, приміщення українського ліцею у Злоторії відбулося зовсім природнім шляхом, адже – мовляв – «існуючий тут польський ліцей користувався доброю матеріальною базою, відтак неподалік існувала [початкова] школа [з українською мовою навчання] в Ярошівці»¹³.

Іспити до нової школи відбулися наприкінці червня 1957 р. у приміщеннях II Загальноосвітнього ліцею у Лігниці, при вулиці Зеленій¹⁴. Незалежно від агітації з боку членів УСКТ, оголошень про заснування школи та набір до неї учнів у «Нашому слові»¹⁵, до першого класу прийнято ледве 22 особи, з чого на кінець шкільного року залишилось всього 17.

Організатором першого набору була нещодавна «репатріантка» зі Львова – Марія Павенцька, яка ж була тут і першим учителем української мови¹⁶. Мусила вона докласти чимало зусилля для встановлення відповідного рівня навчання, адже, за словами тодішнього шкільного візитатора для шкіл з непольською мовою навчання, а відтак директора відділення загальноосвітніх ліцеїв у Кураторії шкільної округи у Вроцлаві, Яна Дудека, перші учні були «дуже слабо підготовані» до навчання української мови¹⁷.

Українські класи існували у Злоторії при Загальноосвітньому ліцеєві при вулиці Лімановського 17¹⁸. Гуртожиток – це було всього на всього по дві кімнати для дівчат і хлопців. Директором школи був Станіслав Янус¹⁹.

¹² „Наше слово”, 1958, № 11, с. 6.

¹³ J. Dudek, *op. cit.*, с. 91; Відстань між Ярошівкою, а Лігницею насправді довша на кілометрів три.

¹⁴ M. Tucka, *op. cit.*, с. 10.

¹⁵ „Наше слово”, 1957, № 19. В інформації мовилося про набір учнів віком 13–16 років. Був передбачений один іспит – з польської мови. На охочих ждало 40 місць.

¹⁶ I. Співак, *Загальноосвітньому ліцеєві...*, *op. cit.*; М. Павенцька без відома директора прийняла у шкільному 1958/1959 році семеро учнів. Цей факт став відомим щойно через два тижні опісля. До цього ж де-яким ученицям виповнилося уже 18 років. Див.: APWr., Prezydium WRN we Wrocławiu, XVII/91, к. 158, Informacja o organizacji szkół dla mniejszości narodowościowych w roku szkolnym 1958/59.

¹⁷ J. Dudek, *op. cit.*, с. 91.

¹⁸ „Наше слово”, 1959, № 12, с. 3.

¹⁹ „Наше слово”, 1959, № 37, с. 7.

Уескатівські діячі стреміли до чим скорішого перенесення ліцею зі Злоторії до Лігниці, а навіть Вроцлава. Вони наголошували при цьому на ворожому ставленні до українців у Злоторії²⁰. Справу у 1958–1960 рр. дуже часто виносив тижневик «Наше слово»²¹. Лігницькі власті пояснювали запізнення у її полагожденні відсутністю відповідного приміщення. Врешті, під школу віддано було будинок при вул. Хойновській 98. Поки розпочалося у ньому навчання будинок потрібно було однак ремонтувати.

Школа і гуртожиток в одному

Попри різні труднощі, з початком навчального 1960/1961 року українські класи почали працювати у Лігниці²², спочатку, як складова частина ... жидівського ліцею № 3. Його директором був тоді Мендель Таненцапф²³, нещодавно прибулий з СРСР, а заступниками Олена Розенберг²⁴ та Іван Маруняк (також репатрійований з СРСР у 1957 р.)²⁵.

Лігницький актив УСКТ дуже часто виносив справу закінчення ремонту на центральному форумі Товариства. Попри цих клопотань будівельні роботи продовжувалися, а заняття відбувалися зразу у світлиці Товариства друзів дітей, при вул. Осьвенцімській, натомість житло для ліцеїстів організовано в уескатівській домівці при вул. Шкільній 10. В такий спосіб прийшлося функціонувати школі до січня 1961 року²⁶.

²⁰ „Наше слово”, 1958, № 11, с. 6. Іншої думки був Я. Дудек (переклад з польської): „(...) в часі перебування української молоді в Злоторії спілкування з польською молоддю відбувалося успішно завдяки відповідно веденій виховній роботі та спільно організованим урочистостям (...)”. Див.: J. Dudek, *op. cit.*, s.91.

²¹ Найчастіше шкільним питанням займався Микола Сивіцький. Напр.: М. Сивіцький, *Розвиток шкільництва – центральна проблема Легниччини*, „Наше слово”, 1959, № 7; цього ж: *З навчанням на Вроцлавічині погано*, „Наше слово”, 1960, № 1, с. 7.

²² В Лігниці існував раніше Кореспонденційний ліцей, в якому велися курси української мови, див.: „Наше слово”, 1959, № 19, с. 7.

²³ J. Dudek, *op. cit.*, s. 91.

²⁴ APWr., Prezydium WRN we Wrocławiu, XVII/92, с.1.

²⁵ Архів Інституту національної пам’яті відділення у Вроцлаві (далі: IPN Wr.) 053/777, с. 3, Sprawozdanie z pracy operacyjnej za I-szy kwartał 1961 r. po zagadnieniu nacjonalizmu ukraińskiego, 22 III 1961 р.; Прізвище Маруняка подається іноді, як “директора” школи, що не мало віддзеркалення у фактах, див.: *Лігницький ліцей*, “Український альманах”, 1997.

²⁶ M. Tucka, *op. cit.*, с. 11.

Закінчення ремонту будинку при Хойновській дозволило на відокремлення установи у самостійну освітню одиницю – Загальноосвітній ліцей № 4. Сталося це 1 вересня 1962 р. Водночас, призначено тоді на директора школи молоду випускницю математичного факультету Вроцлавського університету – Ірину Снігур. Керівником гуртожитка була у тому періоді (до 1966 р.) Ярослава Кисілевська. Правда, школа надалі гніздилася у одному будинку з гуртожитком (де проживали ще і вчителі²⁷), проте перспективи її розвитку, особливо з приходом нової директорки та невдовзі слідом за нею наступних молодих вчителів і вихователів – Михайла Бзделя (земляка Ірини Снігур) та Івана Співака, ставали щораз оптимістичнішими.

У 1964 р. в Лігницькому ліцеєві пересталося навчати в українській мові ведених досі предметів – фізики та географії. Як написано в одному з документів, сталося так за наполегливим проханням освітньої влади²⁸. Варто розглянути цей факт в доволі ширшому контексті, адже невдовзі перестали існувати і бартошицький, і перемиський школи.

П'ять, а по суті шість років забрало управителям міста Лігниці спочатку відшукання, а опісля відремонтування будинку на потреби школи і, як виявилось, водночас гуртожитку. Це достатньо довгий період, щоб знівечити кожен ідею. Три роки у Злоторії, два – «кутом» при жидівській школі, з домівкою УСКТ замість гуртожитка...

Але цей перший іспит школа склала. Склали його вчителі і батьки, які відважилися послати своїх підростаючих дітей не раз і сотні кілометрів від дому. Аби тільки дитина вчилася у своїй школі. Склали іспит діячі УСКТ і українська діаспора, м.ін. очолюваний д-ром Налісником з Організації оборони Лемківщини (ООЛ), Українсько-американський фонд допомоги, який, м.ін. за посередництвом стипендіального фонду УСКТ, надсилав учням матеріальну поміч. Об'єктивно треба також пригадати, що кошти на стипендії для учнів виділяли і освітні власті. У шкільному році 1961/1962 була це сума 40.029 зл. Завдяки заходам Ірини Снігур в наступному навчальному році фонд збільшився на 10 тис. зл.²⁹ У 1969/1970 шкільному році, за даними УСКТ, фонди призначені на матеріальну поміч учням становили 60 тис. зл.³⁰, втім уже рік пізніше, їх скоротили в половину³¹.

²⁷ APWr., Prezydium WRN we Wrocławiu, XVII/92, с. 376, Informacja Wydziału Oświaty PPRN w Legnicy w sprawie szkolnictwa dla młodzieży narodowości żydowskiej, ukraińskiej, niemieckiej, greckiej i cygańskiej w roku szkolnym 1962/63.

²⁸ IPN BU MSW II 7036, к. 23, Uwagi o uchybieniach i niedociągnięciach w organizowaniu punktów nauczania jęz. ukraińskiego.

²⁹ APLg, Prezydium PRN w Legnicy, 988, к. 6–7.

³⁰ АОУП, Informacja o nauczaniu języka ukraińskiego wg stanu na koniec roku szkolnego 1969/70.

Боротьба за нові будинки для ліцею продовжувалася однак наступних п'ять років. Навіть, як здається, не надто прихильний школі Ян Дудек змушений був признати, що умови, в яких вона існувала у 1962–1967 рр. були надзвичайно важкі³². Наприклад на 40 місць в гуртожитку припадало 80 учнів...

У справі покращання матеріальної бази для ліцею неодноразово інтерв'ювало вроцлавське УСКТ³³. У жесті розпачі, його активісти придумали навіть про перенесення школи до підвроцлавської місцевості Доброшице³⁴. Вроцлавську ланку підтримувало, хоч непослідовно, Головне Правління УСКТ, яке направило на адресу голови Президії ВНР у Вроцлаві окреме письмо³⁵. Якби воно не дивно виглядало, УСКТ чинило також заходи про можливе передання будинків від ... гарнізону радянських військ, що стояв у місті. Засвідчує про це збережена донині кореспонденція генералу Лешеківі Кшемєню, тодішньому уповноваженого урядом Польщі по перебуванню тут радянських військ. На нараді у освітньому відомстві, що відбулася в лютому 1966 р. лігницькі уєаскатівці знову готові були пожертвувати школі власну домівку³⁶.

Таб. 1: Число учнів прийнятих до IV Загальноосвітнього ліцею у Лігниці у 1957–1966

Шкільний рік	Число учнів
1957/58	22
1958/59	26
1959/60	19
1960/61	26
1961/62	38
1962/63	40
1963/64	44

³¹ IPN BU MSW II 7036, к. 73, Informacja o nauce języka ukraińskiego wg stanu na koniec roku szkolnego 1969/1970

³² J. Dudek, *op. cit.*, с. 92.

³³ Архів ОУП (далі: АОУП), Документи неупорядковані, Письмо ВП УСКТ у Вроцлаві до Кураторії шкільної округи ПВНР у Вроцлаві, 5 IV 1965 р.; Кураторії шкільної округи ПВНР у Вроцлаві, 29 IV 1965 р., Письмо ВП УСКТ у Вроцлаві до ГП УСКТ в Варшаві, 9 VII 1965 р.

³⁴ АОУП, Документи неупорядковані, Письмо ВП УСКТ у Вроцлаві до Кураторії шкільної округи ПВНР у Вроцлаві, 10 IX 1965 р.

³⁵ АОУП, Документи неупорядковані, Письмо ГП УСКТ у Варшаві до голови ПВНР у Вроцлаві, 26 VI 1965 р.

³⁶ АОУП, Документи неупорядковані, Notatka służbowa z odbytej narady w Ministerstwie Oświaty w dniu 5 II 1966 r.

1964/65	42
1965/66	42
1966/67	34

Джерело: М. Tucka, *Dzieje IV Liceum Ogólnokształcącego w Legnicy w latach 1957–1987*, мшпис., Wrocław 1989, с. 56.

Розцвіт

Рік 1967 можна сміло назвати зламним для історії школи. Рідко пам'ятається однак, що міг він бути останнім роком існування ліцею, як окремої одиниці. При нагоді освітньої реформи (зміна семилітнього періоду навчання у початковій школі в восьмилітній³⁷) лігницькі освітні власті ліквідували тоді м.ін. жидівську школу. Дуже міцно завансовані були також заходи навколо приєднання «українського ліцею» до польської «одинки», про що зрештою буде мова далі. До речі, як цікавинку можна подати, що учні бувшої жидівської одиниці, у шкільному 1967/1968 році, навчалися саме в IV Загальгоосвітньому ліцеї. Їх було всього лиш п'ятеро, при чому не мусили навчатися в українській мові³⁸.

Після десяти років від створення ліцею, у шкільному році 1967/1968, врешті-решт йому передано один поверх в крилі будинки дотеперішнього Педліцею при площі А. Завадського 7 (сьогодні пл. Кляшторна). Більшість будинку була передана на потреби Загальгоосвітнього ліцею №1. У завершенні справи передання приміщень велику роль відіграло Воевідське правління УСКТ³⁹, очолюване в тому часі братом Ірини Снігур – Дмитром Богушем.

Відтак, будинок при Хойновській повністю призначено на потреби гуртожитка. Такий стан навчально-житлової бази ліцею протривав наступне чвертьстоліття, з тим що у 1977/1978 р. передано на потреби IV Ліцею де-кілька приміщень на партері будинку при пл. Завадського. Так чи інакше – наступив значний прогрес, у порівнянні з дотеперішнім станом, хоч у найкращих для школи роках все таки не дозволяв він на її побільшення об паралельні відділи.

У нових приміщеннях можна було врешті організувати майстерні (м.ін біологічний, та фізичний класи). Попри чинені заходи⁴⁰, аж до початку 90. років тобто

³⁷ Це м.ін. мало і такий наслідок, що у шкільному році 1966/1967 не було набору до першого класу, а чотири роки пізніше не проведено іспитів на атестат зрілості, тобто популярних «матур».

³⁸ APLg., Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Legnicy, 988, k. 176.

³⁹ APWr., Prezydium WRN we Wrocławiu, XVII/90, с. 213, 215, 220.

⁴⁰ Державний архів у Вроцлаві. Філіял у Лігниці (далі: APLg), Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Legnicy, 988, с. 179.

до часу перенесення школи до нового будинку при вул. Панцерній, відсутній був тут однак гімнастичний зал⁴¹. Заняття фіз-культури, при сприятливих умовах велися на повітрі, часто у міському парку. Пополудневі репетиції танцювального колективу велися у залі Початкової школи № 15.

У 70. роках педагогічний штаф поповнився новими учителями, що зв'язалися зі школою надовше, відтискаючи на її обличчі своє знам'я. Були це м.ін.: Ярослав Гайдукевич (фізик), Іван Олійник (філолог), Олена Калитка (історик, географ) та Анна Стеблін-Камінська (польоніст). З праці у школі відійшли тоді м.ін. Віра Длугош та Ельжбета Солтисьяк Дидук. Згодом відійшли з праці також особи, яких треба згадати для доповнення картини історії школи, що працювали на адміністративно-технічних штатах, а саме: куховарка – Марія Чопик (на її місце прийшла Ольга Перегрин), та секретарка – Іванна Гринчук (заступила її випускиця ліцею Дарія Грицько).

Амбіції директора, молодий вчительський колектив, нові матеріальні умови сприяли розвиткові здібностей серед учнів. Слід підкреслити, що у лігницькій школі вони мусили наздоганяти не лише матеріал з української мови, але також дуже часто і інших предметів. Адже ж головним чином тут попадали учні з малих сільських шкіл. Дуже позитивно на тему рівня навчання висловлювалося в половині 1969 р. «Наше слово»⁴². Подібну думку висловив дещо пізніше Казімеж Пудло⁴³. Були теж критичні зауваження, особливо з боку вроцлавської освітньої кураторії. Ян Дудек, на основі результатів навчання з перших шести років, досить презирливо ствердив навіть, що рівень навчання був у школі «завше» незадовільний, а це тому, що до неї «dostawał się słaby element uczniowski, który odpadł przy egzaminach do polskich liceów ogólnokształcących»⁴⁴.

Об'єктивним показником рівня навчання у школі могли бути три елементи. Перший – це відсоток промованих до наступних класів. Дані за роки 1961–1972 зображені у таблиці №2. Другий показник – це кількість випускників школи, які продовжували навчання у вузах (див. таб. №3). Підтвердження цих даних знаходимо у словах шкільного візитатора Я. Майхера, який побував у Лігницької ліцею у вересні 1970 року і який відмітив, що зі школи до вузів подавалося у цьому часі переважно чотирьох-шістьох учнів⁴⁵. Третій зі згаданих критерій оцінки праці школи – це особливі

⁴¹ J. Moroch, *35-lecie IV LO w Legnicy*, „Nasz Dialog. Czasopismo Studenckiego Koła Ukrainoznawczego Uniwersytetu Wrocławskiego”, 1993, № 7, с. 1.

⁴² Нр.: „Nasze Słowo”, 1969, № 34.

⁴³ K. Pudło, *op. cit.*, с. 124.

⁴⁴ J. Dudek, *op. cit.*, с. 92.

⁴⁵ APWr., Prezydium WRN we Wrocławiu, XVIII/257, к. 25, Notatka służbowa z wizytacji IV LO w Legnicy, 11 IX 1970 r.

досягнення її учнів. Зразковим для 70. років досягненням у цій царині було перше місце Мирослава Іваника на Центральній «олімпіяді» російської мови у 1975 р.⁴⁶

Таб. 2: Число учнів IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці, які зарахували клас і тих які склали додаткові іспити у 1962–1973 рр.

Шкільний рік	Число клясифікованих учнів	Промовані	Направлені на додаткові іспити
1961/62	97	50	26
1962/63	93	75	6
1963/64	104	88	4
1964/65	123	89	12
1965/66	117	90	7
1966/67	98	78	12
1969/70	109	88	13
1972/73	153	86	не має даних

Джерело: APLg, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Legnicy, 988, Akta IV LO w Legnicy, к. 41-205.

Таб. 3: Показник учнів IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці, прийнятих на вузи (1962–1967)

Шкільний рік	Показник у %
1961/2	15,3
1962/3	18,7
1963/4	6,6
1964/5	31,2
1965/6	11,1
1966/7	22,7

Джерело: J. Dudek, *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące dla mniejszości narodowych na Dolnym Śląsku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 1971, № 1

Завдяки великій присвяті батьків, лігницька школа наповнювалася учнями з усіх закутків країни. Спочатку, з-дебільшого до ліцею в Лігниці приходили діти з бідних сімей, в головному з сіл. Згодом матеріальний статус українських родин дещо покращав, щораз більше учнів походило теж з міст і місточок. Це було віддзеркалення загальних процесів, що відбувалися, як загально в суспільстві, та і в українських громадах у Польщі. Проте, все таки дуже велику роль надалі відігравали всякого роду допоміжні заходи для учнів, що їх започаткувала ще Марія Павенцька. Неодмінно

⁴⁶ М. Туска, *op. cit.*, с. 29.

благородну роль у допомозі учням відгравали також українські священники, чого прикладом міг бути хоч би о. Володимир Пирчак з Кошаліна, чи лігницький парох (від 1975 р.), а нинішній архієпископ – Іван Мартиняк. Варто наголосити і на цьому, що і самі учні знаходили способи роздобути для себе додаткові фонди, працюючи, як правило потайки, часто ночами, при розвантаженні вугілля з вагонів, а також осінню при збиранні листя з буряків тощо.

У 1957–1970 роках відсоток учнів, які походили з території Долішньої Сілезії хитався від 23,8% до 66,6%. Освітні власті пробували використовувати цей фактор задля дискредитації ліцею, а опісля до його ліквідації. Цитований тут неодноразово Я. Дудек дійшов у 1971 р. до висновку, що „IV Liceum Ogólnokształcące z ukraińskim językiem nauczania staje się coraz mniej atrakcyjne dla młodzieży ukraińskiej naszego województwa”⁴⁷.

Проблема з набором учнів з безпосереднього довкілля Лігниці фактично існувала, хоч до початку 90. років її наявність затиралася в свідомості громади напливом молоді з-поза Долішньої Сілезії. Щойно після падіння комунізму, у нових соціальних обставинах, відтак у новій освітній структурі, при демографічній кризі, а також з огляду на створення середніх шкіл у Білому Борі і Перемишлі, справа переконання місцевого населення до посилання дітей до Лігницького ліцею стала для нього проблемою з роду «бути чи не бути».

Таб. 4: Територіяльне походження учнів IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці у 1957–1975 рр.

Воєводство	Шкільний рік																	
	57/58	58/59	59/60	60/61	61/62	62/63	63/64	64/65	65/66	66/67	67/68	68/69	69/70	70/71	71/72	72/73	73/74	74/75
білостоцьке	-	-	-	-	2	4	5	7	6	7	13	15	19	21	14	21	24	18
варшавське	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
вrocławське	10	17	18	10	36	47	48	57	64	60	47	41	49	57	66	58	60	54
гданське	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	1
зеленогірське	10	3	2	2	10	13	9	12	10	12	6	6	5	5	9	9	7	7
кошалінське	1	1	1	5	11	11	14	16	16	11	10	10	15	25	33	34	35	41
краківське	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	-	-	-	-	2	2	2
люблінське	-	-	-	-	-	-	1	1	2	2	1	1	1	-	-	-	-	-
ольштинське	1	2	3	19	18	12	18	22	25	14	18	14	20	22	20	18	11	10
ряшівське	-	2	1	2	3	5	4	8	9	5	7	6	6	8	5	7	10	9
щєцінське	-	2	2	4	4	4	2	-	1	1	1	4	1	4	5	5	6	8

Джерело: M. Tucka, *Dzieje IV Liceum Ogólnokształcącego w Legnicy w latach 1957–1987*, мпис., Wrocław 1989.

⁴⁷ J. Dudek, *op. cit.*, s. 92.

До часу адміністративної реформи 1975 р. чільні місця займали вроцлавське, кошалінське, ольштинське та білостоцьке воєводства. Опісля 1975 р. це були: лігницьке, сувальське, кошалінське та пільське воєводства. Перелік місцевостей походження ліцеїстів мусив би нараховувати сотні назв: від Щеціна по Перемишль, від Бань Мазурських по Модлу. Коли відкрилися державні кордони наприкінці 80. років у школу потрапили також поодинокі учні родом з України. До ліцею приходили цілі роди Артимовичів, Борівців, Ванкевичів, Ващишинів, Гарасимів, Гуків, Добошаків, Дроздів, Ковальчиків, Лайкошів, Леськівих, Матійчаків, Меренів, Ногів, Онишканичів, Підлипчаків, Поповчаків, Фецюхів, Табаків, Терефенків, Туцьких, та багато інших.

Таб. 5: Територіяльне походження учнів IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці у 1975–1988 рр.

Воєводство	Рік шкільний											
	75/76	76/77	77/78	78/79	79/80	80/81	81/82	82/83	83/84	84/85	85/86	86/87
ельблонзьке	1	5	4	3	3	2	1	1	3	3	5	7
гданське	2	1	0	0	0	0	0	1	2	3	3	3
гожівське	3	2	2	5	7	6	6	9	9	9	9	4
катовицьке	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1
кошалінське	14	18	18	17	17	16	16	21	19	16	15	15
краківське	4	2	1	0	1	1	1	1	0	0	0	0
короснянське	5	5	7	7	5	5	3	6	13	13	15	8
лігницьке	37	32	23	19	24	27	27	28	21	19	20	19
лодзьке	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1
новосанчівське	3	2	0	0	1	1	3	4	3	3	2	1
ольштинське	6	4	2	2	1	1	1	1	1	2	8	2
пільське	17	19	18	16	15	16	16	16	15	14	17	15
перемиське	4	7	7	6	4	2	2	3	5	12	14	14
ряшівське	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0
слупське	11	8	6	8	7	11	8	7	9	11	12	9
сувальське	20	20	20	21	20	20	18	18	17	17	19	18
щецінське	9	8	4	5	3	2	6	8	10	11	8	6
вроцлавське	6	4	5	5	4	5	5	3	3	2	1	4
замостянське	0	0	1	1	1	1	0	0	0	2	2	2
зеленогірське	2	3	3	6	6	8	8	4	3	5	4	4

Джерело: M. Tucka, Dzieje IV Liceum Ogólnokształcącego w Legnicy w latach 1957–1987, мпис., Wrocław 1989.

Дуже цікаву характеристику морально-етичну українських ліцеїстів з перелому 70. і 80. років представив у своїй праці Чеслав Козак. Це картина неоднозначна. З її аналізу виникає, що у порівнянні з молоддю з польських ліцеїв, юні українці рідше

прагнули продовжувати навчання у вузах. Цінними для них мали бути «висока платня та пошана серед людей». Життя сповнене пригод їх не потягало. Для 53,8% опитуваних ліцеїстів головним критерієм добору життєвого партнера мала бути його національність, для 67,9% – віроісповідання. У праці писалося м.ін. наступне: «Молодь української національності більш консервативна, традиціональна від молоді польської національності. (...) Національна приналежність має вплив на придержування нормативів суспільного співжиття та особистого життя (...). Молодь української національності більш здержлива щодо нормативів особистого життя, по відношенні до сім'ї та сексуального життя та винятків від нормативу “не вбивай!”»⁴⁸.

Ставлення навколишніх жителів міста Лігници до українських учнів було різне. Від 1967 р., коли перенесено школу до центру міста, більшості учням треба було долати щоденно б. 1,5 км дороги від гуртожитку. Шлях вів тодішними вул. Ленського і Злоторийською. Особливо ця перша не мала найкращої слави. Подібно, як вул. Дзялкова, що була поруч гуртожитку. У своєму спогаді Володимир Мокрий згадував надто часті інциденти, з участю лігницької молоді з міста, яка розпізнаючи українців по шкільних щитах, кидала за ними камінням, вигрожувала, та кричала “*Ukraińcy, bandyci, won stąd do domu*”⁴⁹.

Побоючися про здоров'я учнів Педрада школи знесла у жовтні 1965 р. обов'язок ношення щитів⁵⁰. Директор школи – Ірина Снігур – подалася навіть зі скаргою до Виділу внутрішніх справ Президії Міської народної ради. Вона наполегливо просила також зміцнити патрулювання районів гуртожитка міліцією⁵¹. В посередній спосіб це поглиблювало ізоляцію учнів IV ЗЛ від своїх однолітків з міста⁵².

Одна з більших «битв» під гуртожитком мала місце ще 7 жовтня 1983 р.⁵³ Згідно з оцінкою вчителів школи аван'юру скоїла «вредна, антиукраїнська» програма у режимовому ТБ, у якій представлялося врочистості відкриття пам'ятника солдатам Корпусу внутрішньої безпеки (КВБ) упавшим в боях з УПА. Дві години після емісії програми у їдальню гуртожитка вкинуто цеглину, назовні на бурсаків чекала група

⁴⁸ Cz. Kozak, *Postawy społeczno-moralne młodzieży licealnej*, Legnica 1986, с. 100, 123.

⁴⁹ “Українці, бандити пішли-вон додому”. Див.: W. Мокри, *Dzisiejsza droga Rusina do Polski*, у: *Аннали Лемківщини* [ред. І. Гвозда], ч. IV, New York 1984, с. 119.

⁵⁰ M. Tucka, *op. cit.*, с. 92.

⁵¹ APWr., Prezydium WRN we Wrocławiu, XVIII/292, k. 25, Sprawozdanie opisowe WSW PMRN w Legnicy z zakresu spraw narodowościowych za rok 1967 r.,

⁵² M. Tucka, *op. cit.*, с. 92.

⁵³ IPN Wr., 037/51, с. 10, Analiza i ocena stanu bezpieczeństwa po zagadnieniu nacjonalizmu ukraińskiego z terenu woj. legnickiego, 23 I 1986 р.

хуліганів. Як пізніший бурсак сам знаю, що оповідання про успішний «захист» гуртожитка ще довгими роками передавалися учнями з уст до уст.

Як видно, гуртожиток ліцею вважався багатьма учнями справжнім бастионом. У переносному значенні був він теж бастионом українства. Не годилося одже і розмовляти у ньому інакше, як тільки по-українськи. В неодній кімнаті, учні вставляли слоїк, до якого злапаний на «цвенькані» учень змушений був кинути золотівку...

Розспівана школа

Лігницький ліцей завжди був дуже розспіваною школою. Якби спробувати знайти найкоротшу асоціацію для ліцею, думаю сміло можна б його назвати провдивим, хоч дещо витертим окресленням: кузня атристичних талантів. У 1974 р. вроцлавська газета «Słowo Polskie» написала навіть, що: «niewtajemniczeni dochodzą do wniosku, że legnicka ‘Czwórka’ wcale nie jest liceum ogólnokształcącym, lecz szkołą muzyczną (...)»⁵⁴.

Водночас, художні колективи, які функціонували в Лігниці, сталися найкращою візиткою, та досконалим маркетинговим знаряддям, завдяки якому не одні батьки прийняли рішення про послання тут своєї дитини.

Проте був ще один суттєвий аспект. Завдяки художнім колективам Лігницького ліцею, надбання української культури, найчастіше на високому художньому рівні виконання, гостювали по найдалших закутинах країни, викликаючи у публіки рясні сльози зворушення. Шкільні ансамблі виступали в Банях Мазурських, Ольштині, Гайнівці, Люблині, Варшаві, Перемишлі, Сопоті, Гданську, Слупську, Битові, Кошаліні, Валчі, Колобжезі, Тшебяткові, Щеціні, Кракові, Криниці, Любіні, Вроцлаві і в багатьох інших місцевостях⁵⁵. До 1990 р. концерти, попри запрошення навіть до Канади, могли відбуватися тільки в Польщі.

Від самого початку у школі зафункціонував мішаний хор⁵⁶, який згодом названо «Полонина». Вела його м.ін. Марія Павенцька, потім Дарія Базарник, врешті Михайло Дуда⁵⁷. Цей останній уже у 1961 р. став диригентом хору, але з огляду на незацікавленість з боку тогочасної дирекції у такій праці, по році резигнував. Повернувся сюди в 1964 р. Про зовсім нове ставлення для праці художніх колективів у

⁵⁴ *ibidem*, с. 38.

⁵⁵ „Українськи календар”, 1988, с. 70.

⁵⁶ М. Туска, *op. cit.*, с. 35.

⁵⁷ В. П., *Михайло Дуда*, „Українськи календар”, 1971, с. 103–104.

школі засвідчує і те, що строї для них шила тоді і директор – І. Снігур і секретарка – І. Гринчук.⁵⁸

Незважаючи на те, що членами «Полонини» були дуже молоді люди, довгі роки вважався він одним з двох-трьох найкращих українських хорів у Польщі. Взяв він м.ін. участь у вельми престижних конкурсах, як «Legnica Cantat» (1979), «Sacrosong» (1985), чи «Dni Muzyki Cerkiewnej» у Гайнівці (1984)⁵⁹.

Похвальні рецензії, головним чином для «Полонини» але також для танцювального ансамблю «Безіменний» заповнювали сторінки не лише «Нашого слова» але і польських видань напр. „Ruch Muzyczny” (1976, № 18), „Zorza” (22 IX 1976), „Życie Muzyczne” (1977, № 9), „Gazeta Robotnicza” (7 V 1979), „Echa Krakowa” (24 X 1986), Przekrój (№ 2162).

Згаданий танцювальний колектив⁶⁰, якого організатором, керівником і душею була Генрика Дмитрів, діяв при школі від 1967 до 1988 року. У виконанні ансамблю залишаться і великий монтаж «Українське весілля», а також поодинокі хореографічні постановки: «Гопак», «Вечорниці», «Лісоруби», «Підкарпацький танець», «Гуцульський танець», «Бойківський танець», «Молдавський танець» та інші.

Крім хору і танцювального колективу у різному часі існували перед 1989 роком ансамблі: шкільний оркестр «Мрія» і естрадний «Струмочок». У них об’явилися правдиві таланти, м.ін. Романа і Богдана Дроздів, Беати Вуйцік та ряду інших. На початку 90. років тріо Анна Гнатюк, Беата Пасіка та Єва Стажинська зайняли I місце на Фестивалі у Трускавці (Україна). Проявом бунту покоління стало перехрещення в половині 80 р. офіційної назви того останнього на «Шамбо-бойс». Варто згадати, що кошти утримання інструкторів шкільних ансамблів довгі роки носило на собі УСКТ.

Якби мало було учням співу, у школі організовувалися «Конкурси інтернатської пісні». Їх треба оцінювати в категоріях забави, проте годиться хоч би згадати про те, що інколи нашвидкоруч створена сцена конкурсу, ставалася місцем дуже цікавих художніх, переважно індивідуальних спроб. Цікавим є і те, що виступи учнів бували піддані ... цензурі. Звичайно не йде мова про чиновників, а про вчителів, які частинно з огляду на фактичні загрози (як опишемо далі – зовсім не безпідставні), частинно ж з бєльферської привички, не бажали собі бути заскоченими надто патріотичними, чи скоріше надто критичними до вчителів, текстами створеними учнями контролювали тексти перед їхньою презентацією.

⁵⁸ *ibidem*, с. 104.

⁵⁹ М. Туска, *op. cit.*, с. 35.

⁶⁰ *ibidem*, с. 36.

Варто врешті пригадати і одну призабуту річ. Позбавлена спортивного залу школа нерідко досягала значних успіхів у спортивних змаганнях. Стіни у школі та гуртожитку рясно прикрашували різні грамоти, чи відзначення. Наприклад, в сімдесятих роках успішно боксував в лігницькій «Медзі» м.ін. Павло Тарапацький, чи Іван Сирник (замітка про їхню участь у змаганнях першого боксерського кроку знайшлася у загальнопольському місячнику «Вокс»); в половині 80. років особливо міцною була дівоча команда волейболу, перед якою схиляли голови не одні ровесники з міста.

Позитивні явища переплітувалися у житті школи з щораз чорнішими хмарами, які постійно не давали про себе забути. Зміни у політиці польських комуністичних властей по відношенні до усіх національних меншин, які жваво наступали від другої половини 60. років звичували українцям наступні випробування. Мав їх міцно відчуті і Лігницький ліцей. Свідомством вершин цинізму комуністів стало призначення IV Загальноосвітньому ліцеєві у Лігниці у 1977 р. міністром культури ПНР нагороди за діяльність художніх колективів. Незважаючи на те цього самого року влада вирішила довести до зміни директора школи, м.ін. з огляду на розвиток тих же самих гуртків.

Інвігіляція

Про те, що школою цікавиться СБ в українському середовищі, «знали завжди». Цей мотив постійно виникав у розмовах випускників, у стихаючих при дітях розмовах батьків, у поведінці вчителів і т. д. Втім, до моменту розсекречення матеріалів СБ, що нині зберігаються у Вроцлавському відділенні Інституту національної пам'яті, цим здогадам та припущенням бракувало документальних підтверджень. Про діяльність СБ щодо школи у вісімдесятих роках один із вчителів, Іван Співак, у 1993 р. написав: «[Дотеперішня історія – Я. С.] була крутою та важкою, з постійною загрозою її ліквідації, що за тодішнього безправ'я було цілком реальним. [...] Коли оголосили воєнний стан, то одночасно з цим Служба безпеки розпочала агентурну діяльність проти ліцею, директора, вихованців інтернату та навіть проти учнів. СБ тероризувала школу брутально та демонстративно»⁶¹. Тож спробуймо з'ясувати, яким чином відбувався отой «демонстративний терор».

СБ цікавилася IV ЗЛ від миті його заснування. Це зацікавлення набувало різних форм і функціонувало з різною силою напруги. Заходи СБ, що в основному велися її III

⁶¹ І. Співак, *XXXV – річчя IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці*, с. 1, 5; див.: М. Бздель, *На посаді вихователя в Лігницькому ліцеї*, *op. cit.*, с. 196.

відділом, а також, що цікаво, частково (якщо йшлося про вплив греко-католицького духовенства на учнів) IV відділом, були одним із методів чинення тиску на школу. В такого типу заходах брали участь і представники органів освіти, яких часто «надихали» в СБ.

На основі дотепер встановлених джерел, можна зробити висновок, що до кінця 1960 рр. операційні заходи, спрямовані проти школи, були складовою загальної діяльності безпеки в українському середовищі. Наприклад, уже наприкінці п'ятидесятих років в одній із справ СБ фігурує вчителька української мови Марія Павецька. Вона звернула на себе увагу органів тим, що організувала харитативну допомогу для учнів школи від *United Ukrainian American Relief Committee*⁶².

СБ дуже уважно слідувала за персональними відносинами в школі, відмічувала усі потенційно корисні для себе моменти. В одному зі звітів з того часу писалося: „W istniejącej na terenie Legnicy ogólnokształcącej szkole ukraińskiej od dłuższego czasu istnieje niezdrowa sytuacja. Otóż pomiędzy kier. internatu i nauczycielką Pawęcką M. [a] z-cą dyr. Maruniakiem od początku istnienia szkoły wynikają kłótnie ambicjonalne [sic!], gdyż Pawęcka pragnęła być dyr. vel z-cą dyr., gdyż jest mgr, a Maruniak jest zwykłym nauczycielem. Ponadto stwierdzają [мова про сексотів; могли це бути «Франек», «Владек» або «Фронтони» – доп. Я.С.], że dyr. szkoły winien być Ukrainiec, a nie tak jak zdecydowano, że na dyr. postawiono z narodowości żydowskiej. Wg wypowiedzi Przew. P.Z. U.T.S.K. tow. Pecuszoka Bazylego wynika, że nad [sic!] rozładowaniem tej sytuacji wciągnięto też C.Z. UTSK”. Справами школи займався тоді в СБ ппор. М. Квятковскі⁶³.

В операційних матеріалах межі п'ятдесятих–шістдесятих років чимало запитань, що стосуються деяких учнів ліцею. Відкритим залишається питання ролі СБ у розгорнутій у другій половині шестидесятих років діяльності освітньої влади, спрямованій на ліквідацію школи. Про існування такого наміру свідчить нижче наведений фрагмент звіту Вроцлавської президії воєводської національної ради (ПВНР, поль. – PWRN) від 29 квітня 1969 р., який адресовано Міністерству внутрішніх справ: «Спершу кураторія мала намір приєднати українські класи до I ліцею, з чим погодилися представники головного правління УСКТ Рабчук і Зінич»⁶⁴. Утім з гострим протестом проти планів об'єднання шкіл виступило Вроцлавське правління УСКТ, внаслідок чого цю ідею на кілька років відклали.

⁶² IPN Wr., 032/571, т. 7, с. 33.

⁶³ Мову оригіналу в основному збережено. Див.: IPN Wr., 053/777, к. 3-4, Sprawozdanie z pracy operacyjnej za I-szy kwartał 1961 r. po zagadnieniu nacjonalizmu ukraińskiego, 22 III 1961.

⁶⁴ APWr., KW PZPR we Wrocławiu, 74/XIV/18, Pismo z PWRN do MSW z 29 kwietnia 1969 r., с. 14.

В актах ПВНР у Вроцлаві можна натрапити на секретні характеристики деяких педагогів (Ірини Снігур, Ельжбети Солтисьяк-Дудик, Віри Длугош, Івана Співака, Ярослави Кисілевської та Михайла Бзделя), написані у грудні 1970 р.⁶⁵ Наприклад, у нотатці на тему директора школи Ірини Снігур читаємо: «Хоч і є членом партії ПОРП, проте не виявляє заангажування, яке личило б членові партії... У стосунках з молоддю намагається по мірі можливостей зберігати в ній почуття приналежності до української національності»⁶⁶.

У 1971 р. «занепокоєння служби» викликав факт, що понад 50% осіб, за якими вели спостереження на території вроцлавського воєводства, становила молодь. Звідти висновок про те, що «українське націоналістичне середовище робить ставку на молодь»⁶⁷.

Внаслідок діяльності СБ (цим разом уже краще задокументованої), спрямованої проти української інтелігенції у Лігниці та педагогічних кадрів ліцею (кодова назва цієї справи, відкритої 29 вересня 1970 р. – «Надір»⁶⁸), скоординованої з діяльністю відділу внутрішніх справ воєводського уряду⁶⁹ та Лігницьким відділом освіти, у середині сімдесятих років подальше існування школи знову опинилося під знаком запитання. За словами офіцера СБ Д. Тарими, у зв'язку з «хибами у програмі навчання в цій школі», освітня влада виступила з ініціативою розпустити дирекцію ліцею та приєднати класи цієї школи до I ЗЛ⁷⁰.

Насправді ж «автором ідеї» зліквідувати ліцей була СБ⁷¹, яка вважала, що «в Лігниці на базі вчительського колективу IV ЗЛ та колишнього правління Вроцлавського воєводського УСКТ сформувалася група інтелігенції, яка своєю діяльністю пропагує ворожі погляди в цьому середовищі [...]»⁷². На захист окремішності школи серед інших виступив батьківський комітет IV ЗЛ. У березні 1975 р. він звернувся з листом до Вроцлавської кураторії освіти, де, зокрема, читаємо: «З огляду на рівноправність громадян, не бачимо жодної перешкоди для окремого існування IV загальноосвітнього ліцею з українською мовою навчання. [...] З

⁶⁵ APWr., *Prezydium WRN we Wrocławiu*, XVIII/257, с. 33.

⁶⁶ APWr., *Prezydium WRN we Wrocławiu*, XVIII/292, к. 25, Sprawozdanie opisowe WSW PMRN w Legnicy z zakresu spraw narodowościowych za rok 1967.

⁶⁷ IPN Wr 054/1351, к. 13, Opracowanie tematyczne – nacjonalizm ukraiński. Stan na 31 marca 1971 r., Nr 259/II/73, sporządzone przez Zespół Analityczny Sekcji II Wydział „C” KWMO we Wrocławiu.

⁶⁸ IPN Wr., 037/51, к. 3, Wniosek o wszczęcie sprawy obiektywnej „Nadir” [Legnica, 29.09.1970].

⁶⁹ IPN Wr., 022/355, к. 192, 197.

⁷⁰ IPN Wr., 0148/756, D. Taryma, *Wybrane problemy nacjonalizmu w środowisku ukraińskiej mniejszości narodowej na Dolnym Śląsku*, рпис, к. 84–85.

⁷¹ IPN Wr., 022/1214, к. 4, 5,

⁷² IPN Wr., 022/355, к. 17, Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy „Żurawie”, 22 III 1976.

економічної точки зору обґрунтування потреби шкіл має підстави, та в цьому випадку це школи різні [...]»⁷³.

На початку 1976 р. лігницька СБ, реалізуючи акцію «Журавлі», відкрила справи на вчителів ліцею Івана Співака, Івана Олійника, Михайла Бзделя та випускника школи Богдана Гнатюка⁷⁴. Двом першим приписували творення «організованого колективу»⁷⁵: «І. С. та І. О. популяризують серед молоді потребу проведення під час канікул екскурсій на Підкарпаття, як на „рідні землі“ [...]»⁷⁶. Окрему справу під кодовою назвою «Оксана» відкрили на тогочасного директора школи Ірину Снігур.

Іван Співак, учитель української мови в IV ЗЛ у Лігниці, став об'єктом операційного зацікавлення СБ у Ряшеві та Вроцлаві, як «особа, що представляє та поширює націоналістичні погляди»⁷⁷. Крім того, його підозрювали у спробі створення в 1965–1967 рр. молодіжної «нелегальної організації» у Сяноку⁷⁸. Він бо підтримував зв'язки з колишнім членом УПА Іваном Федаком⁷⁹. Як сказано в листі від 28 червня 1974 р., надісланому з Вроцлавської воєводської кураторії освіти заступникові міської та повітової освіти, Співак «активізував націоналістичну діяльність», що наче б то проявлялося в офіційному засудженні виступу Дмитра Богуша, діяча УСКТ та тодішнього головуєчого у воєводському правлінні цієї організації, який на зборах товариства запропонував вшанувати хвилиною мовчання полеглих державних функціонерів. Крім того, Співак вимагав: від'єднати лігницький гурток УСКТ від вроцлавської організації, уникати офіційної співпраці з відділом внутрішніх справ воєводського уряду, звернутися до воєводського уряду нагляду за пресою та видовищами з проханням про виготовлення печатки українською мовою. Та передусім діяльність І. Співака непокоїла функціонерів у зв'язку з «сигналами про те, що він виховує молодь IV ЗЛ в націоналістичному дусі»⁸⁰.

Щодо осіб, які фігурували в справі «Журавлі», застосували цілу низку операційних заходів. Безпека встановила у школі підслуховуючі пристрої⁸¹, підготувала встановлення пристроїв для прослуховування телефонних розмов у помешканнях

⁷³ АОУП, *Akta nieuporządkowane*, Pismo Komitetu Rodzicielskiego przy IV Liceum Ogólnokształcącym w Legnicy do KOS we Wrocławiu, 23 III 1975.

⁷⁴ IPN Wr., 022/355, к. 17.

⁷⁵ IPN Wr., 0148/756, к. 81.

⁷⁶ IPN Wr., 0148/756, к. 83.

⁷⁷ IPN Wr., 022/355, к. 21, Meldunek do sprawy „Żurawie”, 12 IV 1976.

⁷⁸ IPN Wr., 022/355, к. 121.

⁷⁹ IPN Wr., 022/355, к. 11, Meldunek operacyjny z 20 listopada 1974 dot. Jana Fedaka; *ibidem*, к. 106, Streszczenie materiałów z 1971 r.

⁸⁰ IPN Wr., 022/355, к. 143, Pismo KWMO we Wrocławiu do I Zastępcy KM i KP MO w Legnicy, 28 VI 1974.

⁸¹ IPN Wr., 022/355, к. 19, Plan działań operacyjnych, 22 III 1976 r.

учителів⁸². У справу втягли кількох осіб, зокрема православного священника під псевдонімом «Сьцісли»⁸³, для співпраці збиралися завербувати когось із учительського колективу, адміністрації і навіть з числа учнів школи⁸⁴.

Справу «Журавлі» закрили у травні 1981 р., після проведення попереджувальних розмов із педагогами ІV ЗЛ І. Співаком, М. Бзделем⁸⁵, І. Гайдукевичем та Д. Грицько⁸⁶. Закриття справи стало можливим, передусім, внаслідок завершення справи Ірини Снігур.

У грудні 1976 р. лігницька СБ розпочала операційну перевірку № 1098 під кодовою назвою «Оксана», під приводом загрози для безпеки держави, яку окреслено кодом 01026 («пропагування ворожих поглядів та діяльність, скерована проти політичної лінії партії»). У справі йшлося про тогочасного директора ІV ЗЛ у Лігниці Ірину Снігур.⁸⁷ Підозри щодо І. Снігур виникли переважно з приводу заангажування учнів ІV ЗЛ у діяльність існуючих при школі мистецьких колективів. Директорці школи закидали введення неписаного обов'язку спілкуватися в інтернаті тільки українською мовою. Кадрова політика І. Снігур також здавалася спецслужбам підозрілою: «Внаслідок кадрової політики Ірини Снігур, в установі працевлаштовано таких учителів, які представляють націоналістичні погляди, або ж мають родинні чи дружні стосунки з реакційно-націоналістичним греко-католицьким кліром [...]»⁸⁸.

У зв'язку з тим, що І. Снігур була членом ПОРП, заходи СБ могли відбутися щойно після здобуття згоди І секретаря воєводського комітету ПОРП, що власне й мало місце 5 листопада 1976 р. Метою таких заходів було встановлення: 1) чи та якою мірою І. Снігур пропагує націоналістичні погляди, та який її вплив на середовище української меншості, особливо на молодь та інтелігенцію; 2) чи та якого типу вона встановлює контакти та які має зв'язки з центрами ОУН на Заході; 3) особливостей її особистості, політичного минулого та теперішніх поглядів. У контексті ймовірних контактів І. Снігур із о. М. Пришляком, близьким співробітником кард. Й. Сліпого, код поставлених їй звинувачень змінено на 01001, тобто «контакт працівника або співробітника центрів диверсії з громадянином ПНР»⁸⁹.

⁸² IPN Wr., 022/355, к. 41.

⁸³ IPN Wr., 022/355, к. 244.

⁸⁴ IPN Wr., 022/355, к. 42.

⁸⁵ IPN Wr., 022/355, к. 277, Notatki z rozmów ostrzegawczych.

⁸⁶ IPN Wr., 022/355, к. 69, Meldunek, 18 II 1981.

⁸⁷ IPN Wr., 022/1214, к. 4, Wyciąg z meldunku o założeniu sprawdzenia operacyjnego nr 1098, 9 XII 1976.

⁸⁸ IPN Wr., 022/1214, к. 13, Meldunek o założeniu sprawy nr 0015/86 z dnia 17 stycznia 1986.

⁸⁹ *Ibidem*, к. 5 і 6. О. Пришляк від 1972 р. – у списку «осіб небажаних» на території ПНР.

У заходах, вчинених щодо І. Снігур, СБ використовувала цілий арсенал перевірених методів, зокрема: 1) операційна техніка „W” (цензування кореспонденції); 2) операційні контакти і таємні співробітники; 3) заохочення освітньої влади та підлеглих одиниць до контролювання діяльності ІВ ЗЛ; 4) операційні комбінації; 5) створення фотохроніки; 6) інформування політичної та адміністративної влади про діяльність особи, яка фігурує в справі⁹⁰.

Операційна комбінація, про яку ми згадали вище, була специфічною формою провокації, яку спрямовано проти І. Снігур. Йшлося про її компрометацію як директора школи. У зв'язку з цим у справу втягли місцеву кураторію освіти, а також головну шкільну інспекцію Міністерства освіти та виховання.

Акцію СБ запланували таким чином: «[...] Після здобуття інформації про запланований виїзд автобусом 26.03.1977 р. [ансамблю ІВ ЗЛ на виступи до Кошаліна, Слупська та Щецінка – Я. С.], з інспектором Матушевським узгоджено проведення операційної комбінації, спрямованої на компрометацію директора ІВ ЗЛ магістра І. Снігур перед головною шкільною інспекцією Міністерства освіти. Відповідно до угоди, інспектор Матушевський о 8.00 піде у ІВ ЗЛ в Лігниці й перевірить, чи члени ансамблю разом із супутніми особами виїхали до Кошаліна, а чи перебувають у школі. Якщо вони будуть присутні, то поінформує, що 26.03.1977 р. перевірка не відбудеться. Далі очікуватиме від нас інформації про виїзд ансамблю [...]. Після отримання такої вістки інспектор Матушевський узгодить свої дії з куратором магістром Подвіньським, а потім разом із представником Головної інспекції шкіл піде у ІВ ЗЛ, щоб перевірити, як відбуваються програмні заняття [...] й провести зустрічі з директоркою ІВ ЗЛ та вчителями»⁹¹.

У травні 1977 р. СБ опрацювала для І секретаря воєводського комітету ПОРП у Лігниці інформацію про ведене спостереження. На цій підставі у Воєводській комісії партійного контролю розпочато партійне розслідування справи. Вона прийняла рішення про виключення І. Снігур з партії та усунення її з посади директора ліцею. Центральна комісія партійного контролю не взяла до уваги апеляції І. Снігур і затвердила це рішення⁹². Після усунення Ірини Снігур з посади директора, її справу перенесено до розряду тих, де йшлося про загальне стеження лігницької СБ за

⁹⁰ *Ibidem*, к. 5.

⁹¹ IPN Wr., 022/355, к. 231–233, Informacja o przeprowadzonych czynnościach operacyjnych dot. wyjazdu zespołu artystycznego IV LO w Legnicy z 28 marca 1977 r.

⁹² IPN Wr., 022/1214, к. 5, Wyciąg z meldunku o założeniu sprawdzenia operacyjnego nr 1098, 9 XII 1976: «Ірина Снігур під час проведеної з нею розмови у ЦКПП поводитися виключно та нахабно».

українською національною меншістю (кодова назва «Надір»)⁹³. Втім, це було не остання справа, де фігурує І. Снігур.

Однією з осіб, яка відкрито протестувала проти усунення І. Снігур з посади директора ліцею була Ярослава Кисілевська – вчителька німецької мови, раніше ще й географії. У зв'язку з цим, а також з огляду на контакти Кисілевської із закордоном (брат у Римі), восени 1977 р. на неї заведено справу операційної перевірки з кодовою назвою «Слава»⁹⁴. З метою «усунення її негативного впливу на вчительський колектив та молодь ІV ЗЛ», навесні 1978 р. СБ спричинила її викреслення зі списку завнішніх вчителів, які вели заняття у школі⁹⁵. У грудні 1978 р. лігницька СБ вирішила, що справу «Слава» вестиме ІV відділ⁹⁶. Утім, цей відділ повернув справу до ІІІ відділу, а той закрив її у травні 1980 р.⁹⁷

У 1977 р. ІV відділ у Лігниці приступив до реалізації операції «Ортодокс», що здійснювалась у масштабах цілої країни. Йшлося, зокрема, про діяльність греко-католицького кліру (об'єктом зацікавлення стали й деякі некатолицькі конфесії, наприклад, православна). Тоді лігницька СБ вирішила, що «греко-католицький клір [sic!] використовує Український загальноосвітній ліцей у Лігниці для формування в ньому майбутніх кандидатів на священство. Це відбувається таким чином, що уніатські священники [...] скеровують у ліцей тих молодих хлопців українського походження, які мають здібності до студіювання в майбутньому теології. Упродовж навчання хлопців у ліцеї, священники духовно та матеріально ними опікуються»⁹⁸.

У плані операційних заходів, що становлять інтегральну складову «Характеристики...», зокрема читаємо, що СБ намагатиметься перешкодити намаганням греко-католицького кліру набирати у духовну семінарію хлопців з українського ліцею⁹⁹. Десять років опісля, у березні 1987 р., це завдання сформульоване інакше. У рамках співпраці з ІІІ відділом воєводського управління внутрішніх справ запланували «постійне активне контролювання кліру та педагогічних кадрів ІV ЗЛ у Лігниці з особливим наголосом на питанні набору хлопців до духовних семінарій»¹⁰⁰.

⁹³ IPN Wr., 022/1214, к. 7.

⁹⁴ IPN Wr. 022/289, Meldunek operacyjny, 25 X 1977 r., с. 6–7.

⁹⁵ IPN Wr., 022/289, Meldunek operacyjny, 15 V 1978 r., с. 8–9.

⁹⁶ IPN Wr., 022/289, Meldunek operacyjny, 11 XII 1978 r., с. 10.

⁹⁷ IPN Wr., 022/289, Wniosek o zakończenie sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Sława”, 17 V 1980 r., с. 35.

⁹⁸ IPN 037/63, к. 33, Charakterystyka dotycząca zagadnienia nacjonalizmu ukraińskiego, wyznania greko-katolickiego [sic!] na terenie województwa legnickiego, 14 II 1977 p.

⁹⁹ IPN 037/63, к. 35.

¹⁰⁰ IPN 037/63, к. 113, Odpowiedź na pismo Naczelnika Wydziału VI Departamentu IV MSW z dnia 30 stycznia 1987, 3 III 1987 p.

Крім того планувалося: «виявлення серед педагогічних кадрів та працівників IV ЗЛ осіб заангажованих у діяльність греко-католицької парафії», а також «виявлення форм і методів праці греко-католицьких священиків з IV ЗЛ, особливо тих, які проживають в інтернаті»¹⁰¹.

У середині вісімдесятих років безпека активізувала у Лігницькі проведення операції «Надір». Одночасно, в січні 1986 р., розпочали справу «Модлішка». У ній знову фігурує І. Снігур. Приводом до відкриття облікової картки став факт чергового заангажування І. Снігур у діяльність УСКТ та знову «наявні націоналістичні погляди, а також підтримування контактів із такими особами, як Іван Федак, Іван Олійник, Іван Співак»¹⁰². В обліковій картці – дані про перевірку усіх осіб, з якими контактувала І. Снігур.

У справі під шифром 022/1214, що зберігається у вrocławському відділі ІНП, чимало листів до лігницької СБ, адресованих їй аналогічними установами з усієї Польщі: Вроцлава, Ольштина, Валча, Щеціна, Кракова, Перемишля та ін. Есбісти спостерігали за її працею з вихованцями IV ЗЛ. В одній з інформацій (від 3 лютого 1987 р.) читаємо: «За оцінкою директора, третій клас, де вона є вихователем, – найкращий у школі. Вона дуже багато часу приділяє рівневі навчання, а також прищепленню вихованцям почуття національної окремішності. На думку директора, цей клас дуже сконсолідований, творить закрите герметичне середовище, що є наслідком діяльності І. Снігур»¹⁰³. Звіти у справі «Модлішка» надходили до кінця існування ПНР. Остаточо її закрили 4 квітня 1990 р.¹⁰⁴

Одночасно зі справою «Модлішка» відкрито облікові картки „Скорпійон” (на Івана Співака)¹⁰⁵, а також «Скунс», «Варан», «Туркуць», «Каракан»¹⁰⁶ (останній – на особу з-поза педагогічного грона).

Про тогочасну активність і форми діяльності СБ у Лігницькі можемо дізнатись із написаного у 1986 р. «Аналізу та оцінки стану безпеки щодо українського націоналізму на території Лігницького воєводства». Серед іншого, там читаємо: «До 1980 р. щодо української національної меншості, що проживає на території лігницького воєводства, операційний контроль окрім справи „Надір”, здійснювався також у межах операційних справ інших категорій. З 1980 р. з огляду на суспільно-політичні події [...] особи, які представляють це середовище, були охоплені операційним контролюванням тільки у

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² IPN Wr., 022/1214, к. 3.

¹⁰³ IPN Wr., 022/1214, к. 46.

¹⁰⁴ IPN Wr., 022/1214, к. 72.

¹⁰⁵ IPN Wr., 022/1215, к. 3, Wniosek o założenie kwestionariusza ewidencyjnego, 17 I 1986 p.

¹⁰⁶ IPN Wr., 037/51, к. 15.

рамках справи „Надір”. [...] Тепер, беручи до уваги факт, що [...] у Лігниці створено воєводське відділення УСКТ, а головні функції відділу довірили особам, відомим своїми націоналістичними переконаннями, операційну діяльність у цій сфері буде активізовано. [...] Особливу увагу потрібно звернути на розбудову мережі таємних співпрацівників у Лігниці [...]»¹⁰⁷.

Упродовж двадцяти років ведення справи «Надір» використано дев'ятнадцять «одиниць ТС», з чого шість («Семп», «Марек», «Грабовські», «Владек», „Павел», «Сьцісли») залишалися на обліку лігницького воєводського управління внутрішніх справ, чотири («Казік», «Яцек», «Срогі» і «Яцек» [sic!]) – в районному управлінні внутрішніх справ у Глогові, одна («Обрончка») – в районному управлінні внутрішніх справ у Яворі та п'ять («Кобзар», «Болек», «Яцек», «Казік», «Ян») – в районному управлінні внутрішніх справ у Любіні¹⁰⁸. У 1988 р. завербовано чергових, зокрема «Дороту», «Корадо» та «Єву»¹⁰⁹.

Справу «Надір» закінчили у січні 1990 р. «з огляду на нові обставини суспільно-політичного життя в країні та зважаючи на актуальні напрямки операційної роботи директора Департаменту ОКПП МВС»¹¹⁰. Цікаво, що справи «Модлішка» й «Скорпіон» формально закрили щойно у квітні 1990 р.

Крім учителів, СБ стежила й за учнями. Як уже зазначалося, спостереження за деякими з них велося вже на початку існування ліцею. Можна припустити, що безпека розглядала можливість вербування агентів серед старшокласників¹¹¹, використовуючи з цією метою ситуації, коли йшлося, скажімо, про видачу паспорта, або ж шантажуючи фактами з особистого життя.

СБ уважно стежила за подальшою долею випускників школи. Наприклад, у доносі від 24 жовтня 1988 р., що стосувався справи «Семко» (стеження за українським середовищем у вроцлавському воєводстві), серед іншого написано: «З цього річних випускників IV ЗЛ ліцею у Лігниці [...] до вищих шкіл у Вроцлаві поступили шість осіб»¹¹². Можна припустити, що така діяльність велася не тільки у Вроцлаві.

¹⁰⁷ IPN Wr., 037/51, к. 11-12.

¹⁰⁸ IPN Wr., 037/51, к. 6.

¹⁰⁹ IPN Wr., 037/51, к. 16

¹¹⁰ IPN Wr., 037/51, к. 26.

¹¹¹ IPN Wr., 022/355, к. 42.

¹¹² IPN Wr., 032/775, к. 13, Meldunek sygnalny nr 430 do sprawy obiektowej krypt. „Semko” [Wrocław, 24 X 1988].

Небувалі будні бурсаків

Незалежно від всього, комуністичний період в існуванні школи не спосіб зрозуміти, без спроби показання життя ліцею з перспективи учнів. Треба констатувати, що під цю пору небагато можемо віднайти описів «бурсацьких» днів, авторами яких були б самі випускники ліцею. Проте у розмовах випускників мотив цей доволі живий. Його характерною ознакою є специфічний код, яким послуговуються бувші учні. Це звичайно стосується кличок, якими обдаровувалося вчителів, якихось виняткових, анегдотичних ситуацій тощо. Проте цей «код» – щось значно більшого.

Приречені на прискіпане дозрівання, хоч як до того не признавалися, учні тужили за хатою, за родиною. Несподівано, п'ятнадцятиліткові, який попав до Лігниць, саме школа ставала дуже швидко не ерзацом хати, а хатою насправді. Згущені в тісних кімнатах, нерідко по десятеро, чи навіть більше, ставалися для себе дуже близькими, найближчими людьми. Згодом виявлялося, що незалежно звідкілля хто приїхав – приносив зі собою дуже подібний багаж досвіду: хтось за кимось кричав «ти українець», чийсь батько сидів у в'язниці, а передовсім, що на західних землях знайшлися не з власної волі.

Життя в гуртожитку, тут нав'язувані приязні, часом навіть любові, спільні співи, спільні сніданки, обіди, вечері, Святвечори здалека від батьків, все ж таки укріпляли в молодих людях почуття приналежності до єдиного народу. Тут всі навколо були «своїми». Тут був справжній острів українства, незалежно від того, чи молодь була, чи не була ще тоді того свідомою.

Для формування молодої людини дуже важливим елементом був факт, що виховний процес переплітався з нерідко анегдотичними ситуаціями. Їх накопичувалося іноді стільки, що самі учні почали їх списувати в окремих зошитах. Ось де-кілька з них.

Дозрівання має свої права. Гріхом було б написати, що учні голодували, але ж хлопцям переважно не вистачало підрахованих «до кальорії» порцій. Добре було отже посміхнутися: а то кухаварці, а то дівчатам, які споконвічно знущаються над своїм станом. Пирого у меню означали, що хлопці мають шанс понаїдатися, жужель* - навряд. Одним зі способів ошукати шлунок був хліб. Але хліб не завжди виставлялося по обіді, а вечером, бувало, сходил «до нуля». І що ж тут робить? Кухня закрита, а їсти хочеться. А ще більше, коли починають згадувати мамині вареники... Просто – жах!

Одного разу хлопцям з «сімки»* надоїло жалітися на свою долю. Адже в кухонному холодильнику стільки добра! Коли вже задзвонили на нічну тишу, вихователь заглянув «на добраніч» і погасили світла, хлопці почали свою роботу.

Потихеньку спустилися з вікна, потихеньку відкрили з-зовні вікно і ... потихеньку залізли у великий горнець з молоком. Взяли, чи не взяли «добро» з холодильника – не важливо. Важливо, яку радість мали наступного дня при сніданку, коли їх несвідомі нічого товариші ліниво з'їдали молочний суп...

З кухнею пов'язаних багато анегдот: це і про «бром», який буцім-то був досипуваний до чаю, і про «прошу пити, прошу їсти», і про «зятя пані Олі» тощо. Тут також можна було б нагадати про своєрідне меню в 80. роки. Багато бурсаків довгі роки після проживання у гуртожитку не їло джему, роками теж згадувалися солоне масло, чи такий же солений, помаранчевий «жовтий» сир «з дарів».

Взагалі «хлопці з сімки» досить міцно записалися у шкільних легендах. А то прибили цвяхом до підлоги чобота, або переставили вчителів машину в глухий кут. Хлопці з «вісімки», чи «дев'ятки» не хотіли бути гіршими, замінюючися ніччю з дівчатами з «тринадцятки» на кімнати, чи інсталюючи у вентиляційному комині справжній підслух...

А й дівчатам не бракувало творчої інвенції, чи навіть рішучості, час-від-часу, а переважно пізно в ночі, спускаючи з гори в них порожню металеву миску, чи вчинюючи самосуд, який – як у війську – називали тут «коцувою», над менш долюблюваним товаришем, чи товаришкою.

Взагалі багато спільного мали суспільності українського гуртожитка з іншими того типу закладами, чи саме військом. Бували роки, де старші пробували «утримувати порядок», що нагадувало явище «хвилі» у війську, хоч ніколи, за цілу історію школи жодному учневі не сталася з цього приводу жодна кривда. Були межі, яких учні не переходили. Оминулося школі і від найгіршого лиха – наркотиків.

Прихід до гуртожитку означав також «отрясини». Цей ритуал, здається на в-пів легальний, хоч за дозволом і під контролею вчителя, відбувався переважно в ночі з п'ятниці на суботу, або з суботи на неділю. У супроводі нечуваного галасу, новачків витягували з ліжок і зводили «в ад». Тут відбувалися головні випробування і врешті присяга «котів».

Розділ 3:

В нових умовах

На зламі епох

Рік 1989 був для сучасної історії Польщі незвичайно важливим. Не дарма його вживають, як дату-цезуру в історичних опрацюваннях. Разом з початком демонтажу

комуністичного ладу почалися великі зміни і для українців – громадян Польщі. Паралельно, на схід від кордонів держави, кипіли події, які у 1991 році принесли становлення української держави. І хоч як критично можна розцінювати пройдений Україною шлях, безсумнівно саме з цього ж 1991 р. мрії поколінь українців почали набувати реальніших кшталтів.

У червні 1989 р. відбулися у Польщі навіп вільні вибори до Сейму. На списках від «Солідарності» знайшовся також Володимир Мокрий – випускник Лігницького ліцею. Протягом де-кількох років його слідом пішов ще один лігничанин – Мирослав Чех.

Дух свободи полонив у 1989 р. також всю українську громаду у Польщі. Знакова подія мала місце в ході Фестивалю української пісні в Сопоті, де кілька тисяч людей відспівало заборонений український гімн – «Ще не вмерла Україна!»

Зміни наступили і в школі. Найголовнішою подією стало перенесення ліцею до нових будинків при вул. Панцерній. Розпочався також процес заміни вчительської кадри. Врешті, особливо під кінець 90. років драматично дали знати про себе дуже тривожні явища. Внаслідок демографічної кризи, а також виникнення нових середніх шкіл з українською мовою навчання, школа станула на грані свого буття. Треба чесно віддати, що лише завдяки зусиллям вчителів, а передовсім радикально зміненій політиці освітніх властей до школи, могла вона цей важкий час пережити.

Ліцей сьогодні

До 2002 р. екзамен на атестат зрілості склало у Лігницькому ліцеї 1018 осіб. Символічно, ювілейний матурист приступив до екзамену у міленійному 2000/2001 шкільному році¹¹³. Нинішнє територіяльне походження учнів набагато відрізняється від давнішого. Тут майже 100 відсотків осіб з Долішньої Сілезії, крім цього де-кількоро учнів – діти емігрантів з України.

¹¹³ *IV Загальноосвітний ліцей у Лігниці. Монографія школи 1957-2002* [А.Демун-Павліщи – ред.], Лігниця 2003.

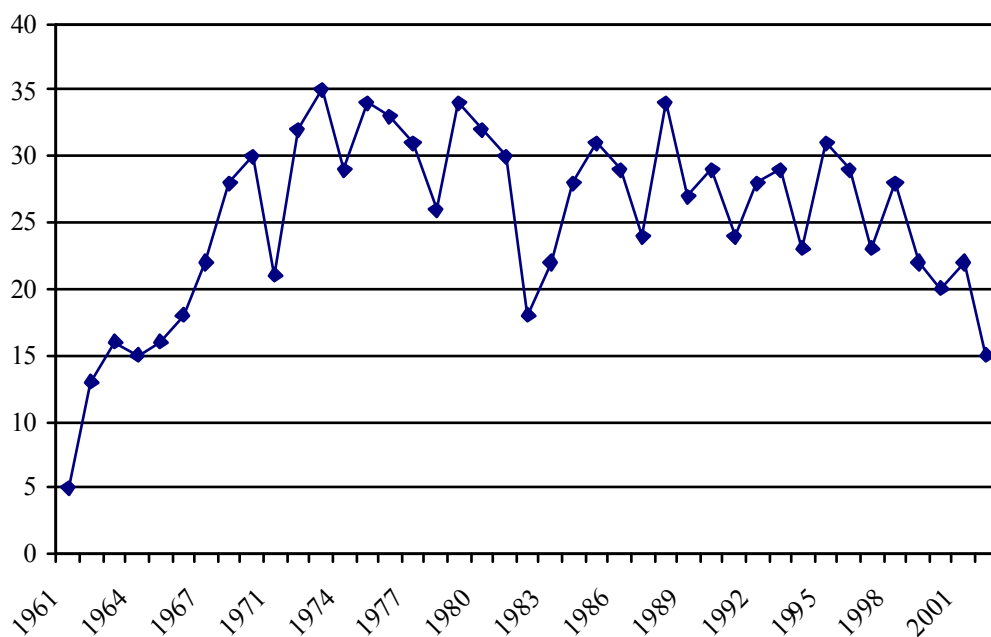

Рис. 1: Матуристи у Лігницькому ліцеї

Від вересня 1991 р. новим директором Лігницького ліцею став його випускник – Богдан Гнатюк. Використовуючи виведення радянського гарнізону з міста, у 1993 р. школа отримала у розпорядження будинки при вул. Панцерній. Тут розташувався також гуртожиток.

Таб. Територіальне походження учнів I класу (за місцем постійного проживання) 1987-1998

	87/88	88/89	89/90	90/91	91/92	92/93	93/94	94/95	95/96	96/97	97/98	98/99
валбжихське	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0
варшавське	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
вродлавське	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0
гданське	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
гожівське	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0
ельблонзьке	1	0	0	0	0	0	2	1	0	0	1	0
еленюгирське	0	0	1	0	3	0	0	0	0	0	0	0
замостянське	0	0	0	1	1	1	0	2	1	0	1	0
зеленогирське	2	0	2	4	2	5	0	7	2	5	3	4
короснянське	0	1	3	2	4	2	4	1	1	0	0	0
кошалінське	3	2	3	1	0	0	0	0	0	0	1	1
краківське	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
лігницьке	7	5	9	9	14	8	11	14	9	11	11	15
новосанчівське	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ольштинське	3	2	3	1	0	0	0	1	0	1	0	0
опольське	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
перемиське	1	1	4	1	3	2	4	0	1	0	0	0
пільське	5	3	0	1	0	1	0	3	1	1	0	0
познанське	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
слупське	5	7	7	1	2	1	3	2	3	0	3	0

сувальське	2	1	4	1	1	4	2	1	2	1	4	0
щещинське	1	4	0	0	1	1	0	2	0	0	0	0
Україна	0	1	0	1	0	0	2	0	2	1	1	0

Джерело: Книга учнів

Таб. Територіальне походження учнів І класу ліцею (за місцем постійного проживання) 1999-2006

	99/00	00/01	01/02	02/03	03/04	04/05	05/06
вармінсько-мазурське	4	1		0	0	0	0
західнопоморське	2	0		0	0	0	0
долішньошлезьке	13	11	Не було набору (освітня реформа)	6	13	15	16
любуське	2	4		0	1	0	0
великопольське	1	0		0	0	0	0
малопольське	1	0		0	0	0	0
поморське	0	1		0	0	0	0
Україна	0	1		0	0	1	1

Джерело: Книга учнів

Після відходу на пенсію старшої генерації вчителів, в школі появляються їхні наслідники. Процес відтворення в міру стабільного вчительського колективу, з різних причин виявився складним і довготривалим. Особливо великі надії супроводжували появу у вчительському гроні бувших учнів школи, які однак згодом перейшли працювати в інших установах. Серед нових осіб, які надовше зв'язали свою долю з Лігницькою школою виявилася нинішня директор – Анна Гаврильчак-Маланчак.

Внаслідок освітньої реформи з вересня 1998 року ліцей перетворився у Комплекс загальноосвітніх шкіл №4, у складі якого знайшовся трилітній ліцей і трилітня гімназія. З огляду на недугу, у 2000/2001 шкільному році, у заступстві директора школою адміністрував вчитель української мови – Іван Шумада. З 2001 р. наступила чергова зміна на посаді директора. Стала нею Олена Калитка. Врешті, від 1 вересня 2006 р. директором Комплексу, як уже згадувалося стала Анна Гаврильчак-Маланчак.

Змінювалися також керівники гуртожитку. Після Михайла Бзделя функцію цю виконували: Дорота Федорович, Софія Походай, а зараз Чеслав Целецькі.

Таб. Вчительський колектив у навчальному 2007/2008 році

Ім'я та прізвище	Предмет
Бочневич Роман	Фіз-культура
Буковська Ірина	Техніка
В'єв'юрка Адам	Лемківська стежка регіональна
Височанська Ольга	Українська мова

Вінник Ірина	Мистецтво
Гаврильчак-Маланчак Анна	Директор Комплексу, біологія
Губ'як Андрій	Вихователь у гуртожитку
Демун-Павліщи Анна	Історія
о. Дмитерко Маріюш	Катехит
о. Драпала Мирослав	Катехит
Драт Неонілля	Українська мова
Калитка Богдан	Вихователь у гуртожитку
Калитка Олена	Історія
о. Кондрацюк Адам	Катехит
Корнага Анна	Німецька мова
Коропацкі Збігнєв	Англійська мова
Ксеніч Кристина	Вихователь у гуртожитку
Мадараш Ірина	Українська мова
Маслей Лідія	Українська мова
Мацяк Гражина	
Мацяк Ришард	Фізика, інформатика
Мілковська-Фурманек Марія	Знання про суспільство
Міцзола Ядвіга	Вихователь у гуртожитку
Мотак Анна	Географія
Новацка Магдалена	Вихователь у гуртожитку
Ожга Сильвія	Хімія, фізика
Пенкаля Адам	Географія
Рудакова Ірина	Англійська мова
Святківська Іванна	Математика
Стеблін-Камінська Анна	Польська мова
Сукеннік Івона	Катехит
Тима Софія	Катехит
Тимракевич Анна	Біологія
Федорович Дорота	Вихователь у гуртожитку
Хованец-Вісьнєвська Маріоля	Історія
Целецкі Чеслав	Керівник гуртожитку
Цинацевіч Беата	Польська мова
Шумада Юстина	Відпуск

Надалі розвиваються, хоч при значно зменшеній базі художні колективи школи. Після Михайла Дуди з хором працювали Ярослав Левків та Ірина Винник. Шкільний хор «Полонина» взяв знову запрошено до участі у престижному фестивалі «Legnica Cantat», а також Фестивалі в Свиднику (Словаччина). Безіменний, хоч так і називаний досі танцювальний ансамбль отримав звання «Горицвіт». Короткий час у школі розвивала діяльність організація «Пласт». Зараз діє у школі також драмгурток.

Від 90. років Лігницька школа врешті стає відкритою для світу. У 1990 р. уперше в історії художні колективи виїхали на турне в Україну. Наладналися офіційні зносини з Тернопільським управлінням освіти, що дозволило організувати літній відпочинок молоді.

Сьогодніша школа, у порівнанні з цією, яку пам'ятає велика частина її випускиків, змінила своє обличчя. Головна зміна полягає в зменшенні у виховному процесі ролі гуртожитка. Давніше тут круглий рік, за винятком канікул і свят, кипіло бурсацьке життя, нав'язувалися неможливі в інших обставинах дуже близькі, сімейні відносини не лише між учнями, але й між вчителями і учнями. Зараз, гуртожиток виводить роль бурси, яка відкрита також для учнів з інших лігницьких шкіл.

Змінилося довкілля школи. Від 2004 р. Польща є членом Європейського союзу. У країні весь час триває бурхлива політично-економічна, а також соціальна трансформація. Наступає зміцнення самоурядових структур, у яких добачається також громадян української національності. Помітно покращує взаємовідносини між поляками а українцями. Укріплюються щораз кращі відносини на міждержавному, польсько-українському рівні. Саме цим двом країнам припала честь спільно організувати чемпіонат Європи по футболу у 2012 р

З'ясувавши це, дирекція і вчительський колектив, як здається зовсім правильно, робить ставку на підвищення рівня навчання у Комплексі. За результатами навчання, у 2006/2007 шкільному році гімназія та ліцей зайняли кращі місця у регіоні. Це незвичайно важлива справа, бо ж абсолюенти, їхні батьки мусять мати певність, що посилаючи сюди своїх дітей, вони отримають елітарну освіту, яка дозволить сміло конкурувати з ровесниками з інших шкіл при вступі до вищих училищ. Є до цього база, є амбітні вчителі. Другий позитив – це відкриття у поточному навчальному році (2006/2007) регіональної лемківської стежки. Виявом кращого розуміння для потреб учнів, яких діди народилися на Лемківщині стане також присвоєння школі імена великого українського поета – Богдана Ігора Антонича, який народився в Новиці.

Школі надалі потрібне розуміння, що незалежно від різниць, які знаходяться усередині нашої громади, усім: батькам, священникам обох східних Церков, суспільним діячам ОУП, ОЛ чи СЛ тощо, повинно залежати на вихованні дітей, які стануться важливими, корисними громадянами держави у якій проживають, спільної Європі, до якою незабаром долучиться і Україна, а передовсім чесними, та освіченими людьми.

Розділ 4: Вчительський колектив – вибрані біографи

Ян Бекас

У 1977 р. заступив на посаді директора Ірину Снігур. Згодом дуже сильно зжився зі школою і доложив чимало зусилля для того, щоб ліцей все ж таки проіснував. У школі вів заняття з фіз-культури та оборонний вишкіл. Від 1991 р. на пенсії.

Михайло Бздель (нар. 1936 р.)

Син Дмитра і Юлії з/д Кузьмович. Народився 20 XI 1936 р. в селі Верхрата. Закінчив Вчительську семінарію у Щеціні. Ціле професійне життя звязаний з лігницькою школою. Виконував тут функції вчителя, вихователя, бібліотекара, а передовсім керівника гуртожитку. Від 1988 р. на пенсії.

Źródło: IPN Wr 0017/998, t. 2, Karta E-15.

Анна Гаврильчак-Маланчак (нар. 1963 р.)

Працю в школі розпочала, як вчитель біології. Від 2006 р. стала директором Комплексу загальноосвітніх шкіл № 4 у Лігниці.

Ярослав Гайдукевич

Син о. Володимира Гайдукевича. Працював у школі з 1971 до 2002 року, як вчитель фізики. Зараз на пенсії

Богдан Гнатюк (нар. 1947 р.)

Народився 26 травня 1947 р. в Завишні, повіт Сокаль. Син Богдана і Марії. Випускник IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці та Варшавського університету. Опісля вчителював у Провесійній школі у Лігниці.

Активіст теренових і центральних структур УСКТ, опісля ОУП. Наполегливо боровся за створення паралельних класів в школі. Від 1991 до 2001 р. – директор Лігницького ліцею в Лігниці. Між іншими завдяки його заходам школу вдалося перенести до нового місця. Зараз на пенсії.

Джерело: IPN Wr. 0017/998, t. 1-3; IPN BU MSW II 6983, k. 34, 60, 66.

Генрика Димітрєв з/д Гжибовська (1926-1995)

Генрика Гжибовська народилася 24 січня 1926 р. в Дрогобичі. Артистичний псевдонім «Ріта». Вчилася у вокальній школі при Дрогобицькому театрі. Виступала м.ін. у Прикарпатському ансамблю пісні і танцю «Верховина». Репатріована до Польщі у 1959 р. У 1960 р. почала працюю у Молодіжному будинку культури у Лігниці. Від 1967 до 1988 р. вела танцювальний ансамбль IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці. За працю з колективами Лігницького ліцею у 1976 р. нагороджена медаллю ХХ ліття УСКТ. Померла у 1995 р.

Джерело: І. Щуцька, *У полоні танцю*, “Український календар”, 1985 р., с. 62–64.

Михайло Дуда (нар. 1935 р.)

Народився 27 липня 1935 р. у Фльоринці (Лемківщина). У 1947 р. переселений до пов. Суленцін. У 1951 р. переселився до Пшемкова. навчався музичних школах в Лігниці та Вроцлаві у класі віолончелі. У 1970 р. захистив диплом хормайсера та диригента оркестри. Вчителював у Початковій школі №11, та в IV Загальноосвітнього ліцею (до 1992 р.), працював у Будинку культури. Працював з церковним хором православної парафії у Лігниці.

Богдан Калитка (нар. 1951 р)

Народився 18 XII 1951 р. у Хойнові. Активіст лігницької ланки УСКТ, згодом ОУП. Вчитель у Професійній автомобільній школі. Вихователь, а згодом, від 1988 р. керівник гуртожитку IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці.

Джерело: IPN BU MSW II 6983, k. 47, 66; веб-сайт школи.

Олена Калитка (нар. 1951 р.)

Народилася в Україні. До Польщі приїхала з останньою хвилею т.зв. «репатріантів» під кінець 50 років. Середню школу закінчила в Рацібожу. Опісля вступила на Історичний факультет Вроцлавського університету. З IV Загальноосвітнім ліцеєм неодмінно звязана від 1975 р. У школі вела заняття історії, географії та основи суспільних наук. Була вихователем у гуртожитку. З 2001 р. стала директором одиниці. Це м.ін. завдяки її зусиллям, попри великі труднощі, клопоти з набором учнів, школі вдалося пережити.

Ярослава Кисілевська (1921–2000)

Народилася 2 жовтня 1921 р. у Росохах, Львівського воєвідства у священничій родині. Її батьками були о. Петро Мазяр і Марія (дівоче прізвище Голда). Кінець війни застає її

по радянському боці кордону. У 1951 р. Ярослава Мазяр виходить заміж за Олега Шумиловича. Їхнє содружжя триває всього сім років.

Закінчила географічний факультет Львівського університету. У 1960 р. Ярослава приїжджає до Польщі для опіки над старіючимся батьком. Вийшла вдруге заміж – цим разом за Григорія Кисілевського, колишнього воїна УПА і кур'єра ОУН пс. «Чабан».

У школі вчила німецької мови та географії. Була вихователем гуртожитка. Учні любили, як її звали «Бабцю». Залюбки, ще довго після відходу на пенсію згадувалися в школі її вислови, в роді: «дівчата, хлопці рухайтесь», чи «якби не ді, дер, дас то булиби німці з вас».

Від 1978 до 1980 р. активно розпрацьовувана СБ у справі «Слава».

Померла 27 січня 2000 р. Похована у м. Пшемків (Польща, воев. Долішньо-шлезьке).

Іван Олійник (нар. 1945 р.)

Народився 29 жовтня 1945 р. в Творильному. Закінчив українську філологію Варшавського університету. Активіст УСКТ, згодом ОУП. Довголітний член хору «Журавлі». У Лігницькій школі – вчитель російської та української мов, а передовсім вихователь у гуртожитку.

Від 1976 року активно розпрацьований СБ в справі «Журавє». Інвігільований до кінця існування Народної Польщі.

Його гобі – бджолярство. Одружений, двоє дітей. Зараз на пенсії.

Źródło: IPN BU MSW II 6983, k. 38, 47.

Ірина Снігур (нар. 1935 р.)

Народилася 7 квітня 1935 р. в селі Верхрата на Любачівщині. Дванадцятиліткою пережила переселення в акції «Вісла», її переселено на північ Польщі. Вищу освіту здобула на математичному факультеті Вроцлавського університету. Директором Лігницького ліцею її призначено з 1 вересня 1962 р. Цю посаду займала наступних 15 років. Завдяки невтомній праці вдалося їй створити дуже талановитий і відданий українським справам вчительський колектив школи. Велику увагу присвячувала розвиткові художніх гуртків. Ірина Снігур наполегливо і самовіддано працювала в структурах УСКТ. Була членом воєвідських та центральних влад Товариства. Відкликана з посади директора внаслідок провокаційних дій комуністичного апарату безпеки. Активно розпрацьовувана СБ в справах «Надір», «Оксана», врешті «Модлішка». Цю останню справу остаточно закрилося у квітні 1990 р.

На пенсію перейшла у 1988 р. Згодом виїхала з Лігниці і оселилася у Перемишлі.

Іван Співак (1933–2002)

Народився 3 березня 1933 р. в с. Гломча неподалік Сянока. Син Миколи і Марії з/д Петуляк. У 1962 р. закінчив українську філологію на Варшавському університеті. Опісля почав працювати в Початковій школі з додатковою (українською) мовою навчання у Банях Мазурських на півночі Польщі. Згодом, у 1963 р. переїхав у Лігницю. Тут вчив української мови, а від 1990 р. також історії України. Був вихователем в гуртожитку. Від 1994 р. на пенсії проте кілька років вів ще уроки історії. Паралельно виконує обов'язки методиста у лігницькому Осередку вчительського вишколу.

Автор «Самовчителя української мови для всіх» (1996), «Збірника диктантів з української мови» та ряду публікацій в «Українському календарі», «Українському альманахові», «Нашому слові» тощо.

Від 60 р. активно діяв на суспільній ниві, в УСКТ і ОУП. Головував Воєвідській управі УСКТ у Вроцлаві (1972-1976).

Інвігільований СБ від половини 60 р. м. ін. у справах «Надір», «Жураве», «Скорпіон», як особа „wuchowująca młodzież IV LO w Legnicy w duchu nacjonalistycznym”.

Як написав в одному з текстів «не шукав слави». Надзвичайно скромний. Ціле життя присвятив справі виховання нових поколінь українців.

Дуже шанували його і учні. Вчив їх не лише мови, але передовсім гордості з того, що вони українці. Відзначався блискучим дотепом. До бурсацької говірки увійшли «бортак», «сидай підовчи», «високі хлописька», «мудрий клас» та інші.

Попри цього, що не любив скаржитися, постійно боровся зі здоров'ям. Куляв. У 1979 р. мав інфарт. Помер 29 липня 2002 р. Похоронений у Гломчі.

Джерело: APWr., Prezydium WRN we Wrocławiu, XVIII/292, к. 25; ibidem, XVIII/257; APLeg., Prezydium MRN w Legnicy, 549, к. 28; АОУП, Wykaz punktów nauczania języka ukraińskiego w roku szkolnym 1976/77; ibidem, Wykaz punktów nauczania języka ukraińskiego w roku szkolnym 1987/88; IPN Wr. 022/355, к. 21, 143; ibid., 0017/998, т. 2, к. 21; ibid. 022/1215; ibid., 22/355, к. 28; ibid. к. 121; ibid., к. 184; ibid., 0148/756, к. 83. 037/51, к. 10; IPN BU MSW II 6921, к. 61; ibid., IPN BU MSW II 6915, к. 83; IPN BU MSW II 6983, к. 66; М. Туска, *Dzieje IV Liceum Ogólnokształcącego w Legnicy w latach 1957–1987*, мшпис, Wrocław 1989; І. Співак, *Про себе*, „Український альманах”, 1997, с. 311-312; М. Сырнык, *Nauczanie języka ukraińskiego w Polsce po roku 1989*, „Rocznik lubuski”, т. XXX, ч. I, 2004 г., с. 182; http://www.dodn.wroc.pl/legnica/publikacje_nasze.html

Анна Стеблін-Камінська

Польоніст. В Лігницькому ліцею працює безперервно від 1977 р. до нині.

Мендель Таненцаф

Мендель, син Менея Таненцафа, народився 22 травня 1916 р. у Заболотіві. У 1944–1948 рр. був співпрацівником органів безпеки СРСР, де виступав під псевдонімами “Аскарів” та “Акбаров”. Сам писав про це так (фрагмент листа направлено до КДБ в Москві в серпні 1972 р. у перекладі офіцера польської СБ): „Począwszy od 1944 roku pracowałem w organach ówczesnego Ludowego Komisariatu Bezpieczeństwa Państwowego

we frunzeńskim regionie (...) w charakterze agenta pseudonim „AK Barow” lub „Askarow”. Miałem za zadanie rozpracowania byłych żołnierzy radzieckich, którzy wrócili z niewoli niemieckiej (...). (...) W 1947 [у документі помилково 1967] osiedliłem się w Ukrainiejskiej SRR (...) gdzie także współpracowałem z Ludowym Komisariatem Bezpieczeństwa Państwowego. (...) W 1948 r. (...) współpracowałem z NKGB i Komitetu Państwowego Bezpieczeństwa, w sprawie rozbicia band ukraińskich burżuaznych nacjonalistów UPA i OUN (...)

У 1958 р. закінчив історичний факультет Державного університету у Чернівцях. До Польщі приїхав у 1959 р. В роках 1960–1969 працював директором Загальноосвітнього ліцею №3 з жидівською мовою навчання. Український ліцей був у 1960–1962 рр. організаційно пов’язаний саме з жидівською школою.

Мендель Таненцапф був перекладачем української та російської мов. Був членом, а то і довголітнім головою Культурно-суспільного товариства жидів (ТКСЖ) у Лігниці. Член ПОРП. У 1972–1978 рр. фігурант заведеної на нього лігницькою Службою безпеки розслідувальної справи „*Tłumacz*” (“Перекладач”).

Дальша доля невідома.

Джерело: IPN Wr. 022/216 t. 1

Марко Сирник

Значення ІV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці

Поставлене вище питання поспробуємо розглянути в декількох проблемних аспектах. Тобто- тезу, яку будемо доказувати, а яка звучить так: «значення ІV Загальноосвітнього ліцею у Лігниці для української громади у Польщі було великим і незаперчним», розвинемо не лише прикликуючи більш або менш відомі прізвища, але зосередимось на тому, що (на нашу думку) більш тривале, і не менш важливе.

Отже – згадану тезу – спробуємо доказати у різних її аспектах, в тому числі навчальному, виховному, національному, чи релігійному.

Напочатку поставили ми проблему навчальну. Це зрозуміло само собою, оскільки річ іде про школу – а першим її завданням було все ж таки вивчити наново молоду українську інтелігенцію у Польщі. Щоби висказуватися яким був навчальний процес у школі, та яким був його рівень, не вистарчить сягати до сухих статистичних даних: числа тих, які витримали екзамени на атестат зрілості, тих, які продовжували навчання у вищих навчальних закладах країни свого проживання, чи теж продовжували це навчання у інших формах, і у іншому ще часі. Подібні зведення можливі лише у

випадку пересічних шкіл. ІУ ліцей пересічною школою, одним з багатьох закладів цього типу в Польщі ніколи не був. Перш за все тому, що вчилися у ньому, у значній більшості сільські діти. Діти з маленьких сіл і присілків цілої Польщі. Діти хазяїнів та працівників державних закладів сільськогосподарчої продукції. Вони не закінчували престижних початкових шкіл. Неоднократно, приходячи до школи не вміли навіть добре висловитись (деякі по-польськи, деякі по-українськи). Відображували собою все чим була шкільна система тогочасної Польщі – різні вміння, різний рівень вивчення та закріплення шкільної програми. Тут – у школі – все це треба було зібрати і вирівняти.

Згодом, щойно, можна було приступляти до здійснювання актуальної програми навчання. І – оскільки – різним був рівень знання окремих предметів, які вчили всі, то дуже різним був рівень знання української мови. Деякі знали лише розговірну мову, деякі (зокрема в ближчий нам час) не зналаи української мови взагалі. Інші ще, десь там ходили і вчили свою мову у різних пунктах навчання української мови цілої Польщі. І їх знання виглядало так само, як ці пункти. А за чотири роки ці люди мали писати з цієї мови матуральний іспит.

Що роблено у школі? Найчастіше через перший місяць навчання треба було вивчити абетку та найосновніші принципи правопису. У другому місяці приходили вже перші, відносно короткі ще лектури – щоб накінець першого класу закінчувати все безсмертним «Володимиром». І не було жодної пільги, жодного оправдування. Учень мав читати! Не встиг – бігав по гуртожитку за вчителем, і частинами зараховував. Подібно – кожному окрему партію матеріалу. Напам'ять теж знали всі старшокласники, яким буде початок кожного нового шкільного року – з української мови – повторення з минулого класу. І цей метод справді витримував довгі роки і оправдовував себе. За чотири роки учні не те що лише вивчили українську мову, але так до неї звикали, що важко ставало говорити по-польськи, яка ставала лише мовою уроків і нічим більше. Звичайно – допомагав гуртожиток, постійне перебування з собою (до дому їздилося три-чотири рази в рік).

І неписане правило, яке довгий час у школі обов'язувало – тут не говориться іншою, як українська мовою!

Чи таке ставлення, і такий тиск на навчання української мови, негативно відбивалися на інших предметах - ні. Кожен вчитель мав свої вимоги, які треба було виповнити, щоб зарахувати семестр, чи рік. І ніхто із них не хотів теж бути гіршим від вчителя української мови. А людина, яка звикла читати в українській мові, частіше теж читала польські лектури.

Національно-виховний аспект

Про мову вже згадано. Коли навіть українська мова не сприймалася з-самого початку (з приходим у школу) рідною, то накінець навчального процесу вона такою ставала. І то у якби природому, невимушеному плані.

Учнів виховували вчителі і вихователі, навколишні обставини та вкінці – учні виховували себе взаємно. Перше, що змушувало думати, це відкриття – нас багато. Коли навіть у своєму селі я сам, моя сім'я – одинока, як українська – то прецінь нас так на правду сила. Це неоднократно було незвичайним відкриттям для молодої людини. Друге – ми такі самі.

Важливим елементом, підштовхом до аналізу ставали теж запитання – звідки ти, звідки твої батьки. Отже – відкривався зразу цей втрачений образ підкарпатських, чи надсянських сіл, що у майбутньому мало творити зв'язок з утраченою минувиною. Змушувало повертати до неї, і ставити запитання: звідки ми, що ми?

Неабиякого значення у процесі формування свідомого українства мали і зовнішні обставини. Походи з маланок з вулиці Шкільної (домівка УСКТ), коли треба було брати дівчат у середину групи та відбивати наскоки місцевих, створювали справжнє враження спільноти. Спільноти яка постійно у загрозі. Це саме – виграна сутичка, прогнання нападників з гуртожитка – творило також внутрішнє переконання (доказуване пройденим), що ми однак не такі невдахи, як нас переконувала пропаганда – що можемо і вміємо себе вдало захищати.

Інший момент, це відносини з місцевим совєтським гарнізоном. Запитання ставлене поодиноким жовнірам червоної армії (десь принагідно), а звідки ти – коли з України, як правило починала йти дискусія. І вона (Україна), ставала менш міфічною, більш доторканою, живою. Ми переконувалися, що вона десь там, все таки є і живе. Подібно зносини зі старшинами – такі ситуації, як ця, коли йдуть солдати, а наші починають співати їм навздогін «Щей не вмерла», до рідких не належала. Або, коли через гаражі, в армійну зону попадав м'яч, і треба було вилізти на дах і його роздобути назад – «ми вас захищаєм од германцов» був висказав одного разу радянський старшина, який пильнував ремонту даху – «а может бить і ненада» - впало йому у відповідь. І рідкі футбольні змагання, в яких з одного боку грали ми, а з другого радянські солдати – вся вулиця, не лише гуртожиток на все горло верещав «Україна, Україна». І Україна, як правило перемагала!

Скільки теж невимушеної (ніби) інформації ми збирали, у дні світських, комуністичних свят. Треба було робити апель, виховний урок... . А на ньому: «Лука, дядьку, велика жовтнева революція коли була?», «А хто був вождь?» І все, журнал закривався, тема вписана, значить зараз будемо співати. Своє. Не радянське. До цього національне, патріотичне. Чого не можна було доспівувати, вихователь

прокоментував: даліше треба свистати. Це були справжні «виховні уроки». І вони давали нам більше, як можна собі навіть уявити. І вони – саме такі і подібні моменти – творили нас як свідому українську молодь.

Іншими, були ті, коли у школу заходили «гості» з кураторії, шкільної влади, чи всякі інші. Виявлялося, що діти, були мудріші за них всіх – досконало знали, що треба говорити, як себе представляти. Це вже спрацьовувала і школа, і хата.

Гарними, і теж невимушеними хвилинами будження свідомості, були всілякі поїздки, концерти. Не лише тому, що молодь гуртувалася і в інших ситуаціях. Також і тому, що нас стрічали люди, які зі сльозами в очах слухали українську пісню, музику. І дивилися український танець. Ми знали, що приносимо їм Україну. Що вона важлива в їхньому житті. А коли вона така важлива для них – чим вона для нас, для мене... Безустанно, отже, йшли запитання, які примушували нас думати і аналізувати. Творити свою особисту ерархію вартостей та цінностей. Тим самим – вони творили нас, як людей. Як особистості.

Релігійний аспект

Можна його теж віднести до того, що вже написано.

Згадати ще хочби і українські релігійні свята, які проводили спільно у гуртожитку – це знову творення почуття спільноти, єдності, сили. Ми вкінці були знову разом. Наперекір усьому.

Разом вчилися катехизи, йшли у церкву. І дивна річ – нерідко в одну церкву, на одну релігію, ходили й греко-католики і православні. Чи можна очікувати більшої екуменії.

І головне – йшли у церкву! Без жодного примусу, без нагляду, чи гонення кимось. Йшли – бо ходили дома батьки, бо йшов весь ліцейський народ. Так прийнято, так треба. Це мало би спрацьовувати теж на майбутнє. Неділя без Служби Божої – без своєї Служби Божої – річ немислима. А згадати ще хоч би спільне з нашими (місєвими) колядування – не один раз поблукали у снігових вертепах Модли, Заменіц чи Росохатої. І ясна річ, що не лише з перевтоми... Але згадали як було колись! Більше – ми творили самі те, що колись наші батьки, коли були у себе. Бо не одному з нас – цього дано не було ніколи у понімецьких вже селищах.

Бо й з ким ходити і співати «З нами Бог»? І кому?

Однак в цей спосіб творилося це, що згодом дало й Карпати, і Ярмарки, весь цей великий студентсько-молодіжний рух сімдесятих та вісімдесятих років.

Визначні постаті

В історії ліцею, цих постатей (серед випускників) багато. Є серед них і професори, науковці, викладачі, політичні діячі, вчителі, суспільно-культурні діячі, священники, журналісти. Навіть єпископ.

Однак значення ІУ ліцею виявляється сьогодні не лише у їх наявності. Вони мали би бути.

До визначних постатей абсолювентів цієї школи належать перш за все, всі ті, хто в буденному житті продовжують та втілюють те, чим надихалися у Лігниці. Ті, яких діти зараз там, або у інших українських школах. Ті, які зберегли себе українцями у роботі, у своєму місці проживання. І ті, які спішили і спішать віддати іншим те, чого у цієї школі навчилися.

Правда – не всі себе оберегли. Не всі залишилися собою. Однак – гляньмо вкруг себе – скільки все ж таки четвертолїцеїстів, більш або менш вдало – пробує творити це наше суспільне, громадське, культурне, освітнє життя?

Ми є народ! Кожен, хто цього навчився у ІУ ліцеї не міг інакше піти у життя. А цього навчитися, саме там – міг. І повинен був!

Міні-словничок бурсацької говірки

- *б'єлочкі* – рід радянських цукерків
- *бортак* – будь-що, дурак, непорада
- *бром* – легендарна приправа до ... чаю
- *бурсак* – житель гуртожитка
- *вагони* – в вагонах, під тоннами вугілля знаходилися додаткові гроші. Для вибраних.
- *вечірка* – толока в світлиці. У 80. роках обов'язкова «Сюсю кеч»...
- *викопки* – доїзд автокаром (спів обов'язковий) – збирання картоплі – повернення автокаром (спів обов'язковий) – вечірка
- *високі хлописька* – Співаковий вислів, що нав'язував до прислів'я «високий до неба, а дурний, як треба»
- *вода* – з невідомих причин у гуртожитку переважно холодна.
- *громозвід* – дуже зручна линва для непомітного виходу з гуртожитка.
- *гута* – як завіяло з заходу, у цілому місті смерділо збуками. Сповіщало дощ.
- *дзвінок* – 1) шкільний, цебто звичайий; 2) інтернатський, цебто: 6.30 підйом; 6.45 підготовка до сніданка; 7.00 сніданок; 7.30 вихід до школи 16.00 наука обов'язкова 18.30 кінець науки; 18.45 підготовка до вечері; 19.00 вечеря; 20.00

додаткова наука (ніби необов'язкова); 21.30 кінець необов'язкової науки; 21.45 підготовка до сну; 22.00 нічна тиша

- *дівчата* – що ж тут писати. Паперу б не стало...
- *добавка* – при доброму настрою кухарок додаткова порція
- *жидок* – крамниця по другому боці вул. Хойновської
- *жушель* – нібистрава див. *перегляд тижня*
- *перегляд тижня* – нібистрава див. *жушель*.
- *ізолятка* – улюблена кімната хлопців на третьому/четвертому поверсі. Часом перебували там навіть хворі.
- *інспекційні* – він і вона на службі. Найвищий ступінь чергування. Привілейована верства бурсаків – могли йти пізніше спати.
- *к.п.ч.* – «кльопи» поза чергою; позачергове прибирання у туалетах.
- *каштан* – ріс перед гуртожитком.
- *комп'ютер* – перший, який появився у школі це був гумовий *Спектрум*. Привозили його студенти з Вроцлава. До комплекту мусив бути ще касетний магнітофон. Зовсім скоро у школі появилися цілком добрі «*Атари*» подарувані українською діаспорою.
- *кочегар* – в гуртожитку називаний «*палячем*»
- *крамниця у руских* – крамниця для звичайних “руских” поруч інтернату
- *не при поперед батька в пекло* – не спішися
- *отрясини* – аж дивно, що ніколи нікому ніщо не сталося...
- *паляч* – калька з польської – *кочегар*. Особа, до якої треба було іноді йти з проханням підігріти воду.
- *призвисько* – кличка, псевдонім. На стані більшості вчителів та учнів, наприклад: *Няньо, Пенін, Ясю, Цифаль, Цьоця, Бабця, Чіта, Місю, Команьч, Сясю, Щурек, Полюс* і т.д. Найкращі були «*впадки*» учнів, переважно «*котів*», які входили до класу питаючи вчителя «*чи є професор Пенін?*»
- *рускі* – переважно *до руских*, або *в руских* (див. *крамниця*), евентуально *на рускім*, коли йшло про предмет. А крім того «русскіх била много в городе». Як і анекдотів про них, особливо у виконанні Івана Олійника.
- *сидай, підовчи* – Співаковий вислів, іноді з добавкою «*а тимчасом два*».
- *сімка, вісімка, дев'ятка* – номери кімнат хлопців на першому (за українськими стандартами другому) поверсі
- «*Солодка дірка*» – гарно... Но але це тільки назва цукерні напроти школи.

- *телевізор* – інакше *rarity*. Чорно-білий стояв на волі. Як купили кольоровий відразу закрили за «гратами». Не допомагало. Учні не вірили, що є тільки дві програми, зрештою такі самі. Можливо був це вияв пророцтва.
- *термоядерніє* – цигарети “Беломор-канал”
- *трутень* – лінивий учень
- *х.й.з.* – це саме, що х.г.в. на польській мові; придумане “Міськом”.
- *цвенькати* – говорити на польській мові.
- *язиката Феська* – рід дуже сварливих жінок, які до цього ж любили пліткувати.

Бібліографія:

Джерела:

Державний архів у Вроцлаві (APWr.) – фонди:

- Urząd Wojewódzki Wrocławski;
- KW PZPR we Wrocławiu;
- Prezydium WRN we Wrocławiu

Державний архів у Вроцлаві. Філіял у Лігниць (APLg)– фонди:

- Prezydium PRN w Legnicy

Архів Інституту національної пам’яті, відділення у Вроцлаві (IPN Wr.)

Архів ОУП (АОУП), Документи неупорядковані

Друковані джерела:

Drozd R., Hałagida I., *Ukraińcy w Polsce 1944–1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materiały)*, Warszawa 1999.

Часописи і журнали:

„Наше слово”, 1957, 1958, 1959, 1969

Опрацювання, статті, спогади:

IV Загальноосвітний ліцей у Лігниць. Монографія школи 1957–2002 [А.Демун-Павліщи – ред.], Лігниця 2003.

Бздель М., *На посаді вихователя в Лігницькому ліцеї, [у:] На землі чужосторонській (ред. – С. Заброварний)*, Варшава 2001;

Дубенчук О., *Сірий волиняк з-над Вісли, «Український Альманах», 1998.*

- Dudek J.**, *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące dla mniejszości narodowych na Dolnym Śląsku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 1971, № 1.
- Kozak Cz.**, *Postawy społeczno-moralne młodzieży licealnej*, Legnica 1986.
- Лігницький ліцей**, “Український альманах”, 1997;
- Mokry W.**, *Dzisiejsza droga Rusina do Polski*, у: *Аннали Лемківщини* [ред. І. Гвозда], ч. IV, New York 1984.
- Moroch J.**, *35-lecie IV LO w Legnicy*, „Nasz Dialog. Czasopismo Studenckiego Koła Ukrainoznawczego Uniwersytetu Wrocławskiego”, 1993, № 7;
- П.В.**, *Михайло Дуда*, “Український календар”, 1971;
- Сивицький М.**, *Геноцид під цензурою*, «Український Альманах», 1996;
- Сивицький М.**, *З навчанням на Вроцлавщині погано*, „Наше слово”, 1960, № 1.
- Сивицький М.**, *Розвиток шкільництва – центральна проблема Легниччини*, „Наше слово”, 1959, № 7;
- Сирник Я.**, *“Школа під спеціальним наглядом” – стеження комуністичної Служби безпеки за ІУ Загальноосвітнім ліцеєм в Лігниці*, “Український альманах”, 2007.
- Syrnyk J.**, *Szkolnictwo w języku ukraińskim na Dolnym Śląsku w latach 1952–1989*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 1995, № 1–2;
- Співак І.**, *XXXV-річчя IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці*, мпис. (доступна у шкільній бібліотеці), Legnica 1993.
- Співак І.**, *Загальноосвітньому ліцеєві в Лігниці 30 років*, “Український календар”, 1987;
- Стех Я.**, *Пропам’ятна книга українських діячів Перемищини*, Львів 2006.
- Tuska M.**, *Dzieje IV Liceum Ogólnokształcącego w Legnicy w latach 1957–1987*, мпис., Wrocław 1989.
- Щуцька І.**, *У полоні танцю*, “Український календар”, 1985;